

Rødsparken vest

Av Kristoffer Schjødt, Jon Eivin Kivle, Pia Insulán og Anne Linn Svendsen

Figur 1: Illustrasjonen viser Rødsparken vest fra starten av Blomsterberget med utsikt nedover Parken mot Iddefjorden

Høsten 2022 - NMBU - LAA321 og LAD302

”

Paa den tredje siden av haven kom endelig den store lund, «Rødsparken,” med sine mægtige, gamle eker, bøker, linder, lønner og ædelgraner, sit avvekslende terræn med flater og klippepartier, den Tank-Ankerske familiebegravelse og utsigtpunktene paa fjeldbrinken høit over fjorden og byen.

Utdrag om Rødsparken vest (Schnitler, 1916)

”

Innhold

Del 1: Introduksjon 4

1.1 Mål og problemstilling 5

1.2 Metode 6

1.2.1 Kildetyper 7

1.2.2 Prosess 8

Del 2: Historiske trekk og kontekst 9

2.1 Kontekst 10

2.1.1 Rød i Halden 10

2.2. Rød herregårds opprinnelse 11

2.2.1 Opprinnelsen til Rød 11

2.2.2 Hagen på Rød 12

2.2.3 Familietre 13

2.2.4 Menneskene på Rød 15

2.2.5 Utviklingen på Rød 16

2.3 Rødsparken vest 18

2.3.1 1700-tallet 18

2.3.2 1800-tallet 19

2.3.3 I dag 20

2.4 Landskapsstilen 21

Del 3: Rødsparken vest 22

3.1 Valg av oppgaveområde 23

Fiktiv reiseskildring 24

Tolkningsplan 25

3.2 Overordnede tema 26

3.2.1 Stisystem 26

3.2.2 Siktlinjer og utsikt 29

3.2.3 Vegetasjon 31

3.2.4 Landskapsformasjoner 33

3.3 Blomsterberget 35

3.3.1 Inskripsjon 37

3.3.2 Nisjer 38

3.3.3 Gjengrodd utsikt 40

3.3.4 Hermansfjeld 41

3.4 Parken 43

3.4.1 Endret opplevelse av landskapet 45

3.4.2 Gravstedet 48

3.5 Breidablikk 53

3.5.1 Lysthuset 55

3.5.2 Utsikten 58

3.6 Oppsummering av opplevelsene 60

Del 4: Tiltaksplan og refleksjon 61

4.1. Bevaring av gamle hageanlegg 62

4.2 Tiltaksplan 63

4.2.1 Stisystem 64

4.2.2 Lysthuset 65

4.2.3 Vegetasjon 66

4.2.4 Møblering 67

4.2.5 Formidling 68

4.3 Refleksjon 69

Referanser 72

Figurliste

1: Introduksjon

Rød herregård ligger i Halden, og er en lystgård med en rik historie og omfattende hageanlegg. I dette prosjektet er fokuset på den vestre delen av hagen som i dag består av rester etter en omfattende landskapspark. Av Bruun omtales dette som den opprinnelige Rødsparken (Bruun, 2007), men i dag oppleves den som et «tillegg» til formalhagen. Mye tyder på at landskapsparken spilte en viktigere rolle på 1800-tallet og kilder viser flere elementer i tråd med datidens tendenser mot den engelske landskapsstilen. I dette prosjektet belyses disse

elementene, med mål om å fremstille landskapsparken slik den fremstod utover 1800-tallet. Tolkningsplanen tar utgangspunkt i Peter Martin (d.e.) og Trine Ankers tid (1831-1902.) Tolkningen inkluderer også tredimensjonale fremstillinger som kan sees i sammenheng med rapporten. Avslutningsvis presenterer vi en punktvis tiltaksplan for hvordan parken kan utvikles med utgangspunkt i 1800-tallets landskapspark.

Figur 2: Illustrasjonen viser avgrensning av oppgaveområdet

1.1 Mål og problemstilling

1.2 Metode

Prosjekter som handler om å gjenskape historiske hage- og parkanlegg krever en tverrvitenskapelig tilnærming (Dietze-Schirdewahn, Fredriksen, & Irgens, 2017). I arbeidet med Rødsparken vest, har vi benyttet kartkilder, fotografi, maleri og litteratur. På grunn av få og utydelige kilder fra denne delen av parken, har det vært avgjørende å ta utgangspunkt i dagens situasjon og fysiske spor i landskapet. Der det er mulig, har vi sammenliknet flere kilder for å få en mest mulig «riktig» bilde av hvordan parken så ut.

Kildestudie

En viktig del av oppgaven har vært å sammenstille relevante kilder som omhandler Rød herregård, Rødsparken vest, landskapsstilen og andre relevante tema. Mange av de skriftlige kildene, kart og bilder er hentet fra «De Ankerske samlinger.»

Overlay

Vi har tatt utgangspunkt i informasjon fra flere kart, og det har vært nødvendig å sammenlikne kartene ved overlay-metoden. Dette handler om å legge kartene oppå hverandre og se på likheter og ulikheter.

Tolkning av spor i landskapet

Det finnes en del rester i landskapet i form av murrester, uthogde nisjer og menneskeskapte terrengformer. Vi har derfor hatt flere befaringer der vi har hentet inn informasjon fra landskapet. Dette har først og fremst vært viktig for å forstå stisystemet som en gang har vært veldig omfattende.

Formidling av en opplevelse

Det er varierende hvor mye kilder som finnes for de ulike elementene i landskapsparken – og det er derfor vanskelig å utarbeide en tolkningsplan med nøyaktig gjengivelse. Fokuset har derfor vært på å formidle en opplevelse, i tråd med landskapsstilens stemningsskapende intensjon. Dette gjelder både i formidlingen av tolkningen, men også ved valg av tiltak for videre utvikling av parken (se del 4.)

Figur 3: Illustrasjon fra en av stiene på Blomsterberget mot Remmedalen

1.2.1 Kildetyper

Kart

Kart har vært en av de viktigste kildene våre. Historiske kart er varierende når det gjelder nøyaktighet, og det er derfor viktig å stille seg kritisk til informasjonen og kryssjekke med andre kilder. I del 2 gjennomgås en tidslinje med historiske kart, hvorav to kart fra 1824 og 1858 markeres som spesielt interessante for vår problemstilling. Vi har brukt overlay som metode for å studere likheter og ulikheter mellom kartene.

Fotografi og kunst

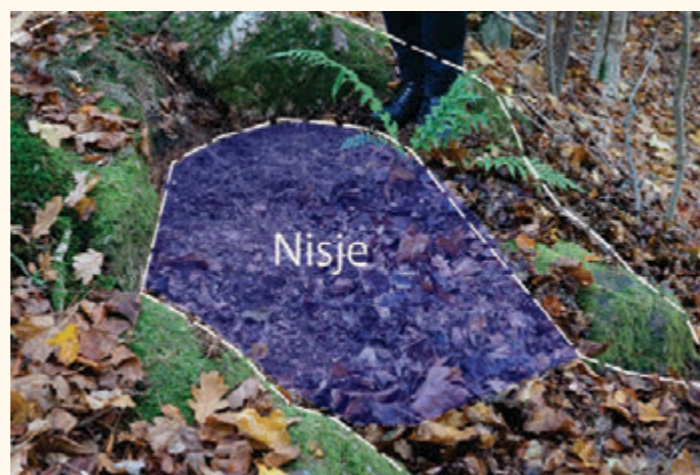
Det er få historiske bilder fra denne delen av hagen. Likevel er det noen bilder som har vært viktig for å forstå hvordan ting har sett ut. Mens fotografier gir en nøyaktig situasjonsbeskrivelse, må man anta at kunstverk er utarbeidet med kunstneriske friheter for å få frem en opplevelse.

Figur 4: Fotografi som viser Rød herregård tatt fra landskapsparken

Landskapet

Dagens situasjon er også en kilde til historien, og det er stadig noen element som henger igjen fra 1800-tallet – og enda lenger tilbake. Når det gjelder Rødsparken vest, er det også en del spor i landskapet som er viktig for forståelsen av fortiden. Vi har blant annet brukt GPS til å gå opp gamle stier med utgangspunkt i murrester og nisjer. Dette har vært spesielt relevant mtp. stisystemet på blomsterberget.

Figur 5: En av nisjene som ble registrert på befaring

Referanseprosjekt

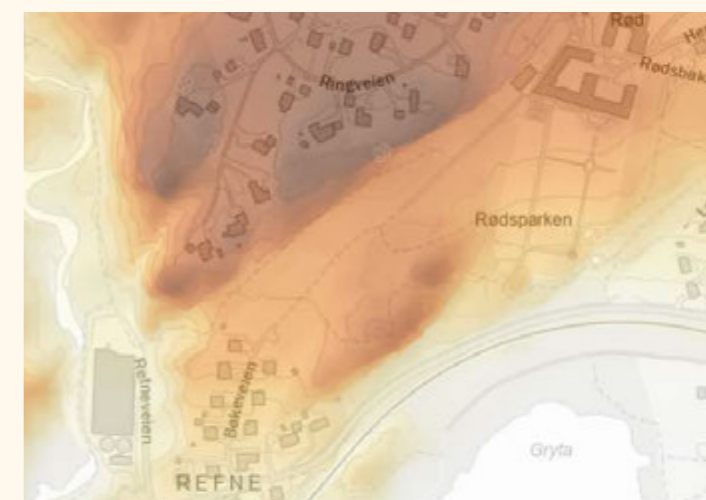
Det er en del kunnskapshull når det gjelder Rødsparken vest, og det har vært nødvendig å benytte referanseprosjekt for å få en bedre forståelse for hvordan parken kan ha sett ut.

Skriftlige kilder

Vi har funnet noen skriftlige kilder som er relevant for landskapsparken, bl.a. i biografier og andre bøker som omhandler historien på Rød og i Halden.

Terrengmessige forhold

Terreng er i utgangspunktet relativt stabilt og konstant, så lenge det ikke har vært arealbruksendringer som krever terrengbearbeiding. Veger og bebyggelse har medført mindre inngrep, men uten at dette har gått utover hovedformene i landskapet. I den vestlige landskapsparken er det først og fremst to bergknauser (Blomsterberget og Breidablikk) som definerer rommene og gjør det mulig å orientere seg i historiske kart til tross for unøyaktigheter. I tillegg er det en gjennomgående skrånende helning ned mot fjorden. Ved å studere koter og terrengmodell har det også vært mulig å identifisere naturlige ferdselsårer og toppunkt, samt modellere siktlinjer.

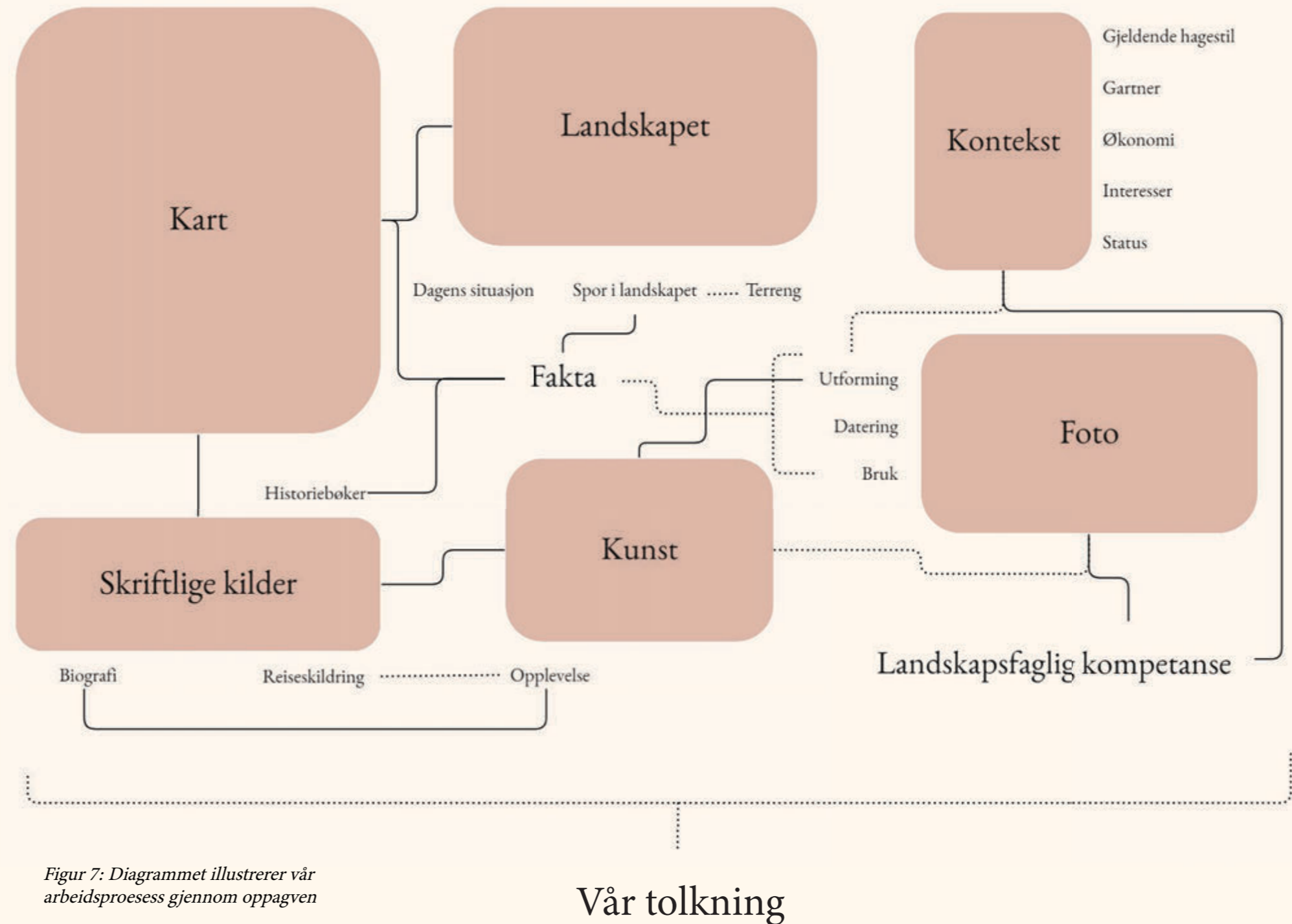
Figur 6: Høydelagsanalyse som viser at terrengformasjonene er tydelige og karakteristiske for landskapsparken

Figurer og illustrasjoner

Refering til figurer finner man i figurlisten under 4.4 Referanser. Der ikke annet er oppgitt, er alle figurer egenproduserte.

1.2.2 Prosess

For å komme frem til vår tolkning har det vært nødvendig å kombinere mange ulike kilder for å komme frem til den mest mulig «riktige» fremstillingen. Det har ikke vært en lineær prosess, men mye frem og tilbake mellom tilgjengelige kilder. Denne illustrasjonen skal ikke tolkes bokstavelig, men gi et bilde av hvordan prosessen har vært.

Figur 7: Diagrammet illustrerer vår arbeidsprosess gjennom oppgaven

Vår tolkning

2: Historiske trekk og kontekst

Figur 8: Innseilingen til Halden. Lorentzen, 1790-tallet

2.1 Kontekst

2.1.1 Rød i Halden

En by vokser til langs elva

Halden ble grunnlagt i 1665, da under navnet Fredrikshald etter Fredrik den tredje. Navnet ble endret til Halden i 1928 og stammer fra norrønt 'hallr' eller 'hol' (bakke/skråning), noe som sees i landskapet som heller innover mot sentrum. Halden er både by og kommune og del av Viken fylke. Byen grenser til Sverige i sørvest. Bykjernen ligger ved munningen til elven Tista som renner ut i Iddefjorden. Elven deler byen i en nord- og sørside forbundet med tre broer. Den eldste delen av byen ligger på sørsiden med havnen, jernbanen, busstasjon og torg. Nordsiden er mer preget av villabebyggelse. Innbyggertallet i 1801 var på 7700. I 1900 hadde tallet vokst til 22 150. Frem mot 1940-årene stagnerte veksten. Etter 1990-årene og til i dag har det igjen vært vekst i kommunen. (Thorsnæs, 2022)

Halden blir handelssentrum

Halden har en rik historie innen handel, industri og skipsfart og var et viktig regionsenter. Betydningsfulle industrier var tekstilindustri, skotøy- og porteføljeindustri. Fra 1960-årene var det få gjenværende av disse bedriftene. Haldens Bomuldsspinneri & Væveri ble etablert i 1813 og nedlagt i 1971 og var med det byens eldste industribedrift. Ny industri avløste de utdøende utover 1970-tallet, slik som elektronisk industri, farmasøytisk og treforedling. (Thorsnæs, 2022). Halden er et handelssentrum for omland og grensetraktene i både Sverige og Norge under unionen med Sverige (1814-1905). I 1873 ble det vedtatt utbygging av jernbane fra Oslo til Halden og videre til Sverige der tanken var å knytte Halden bedre sammen med den sørsvenske jernbanenettet i håp om økt handel med

grenseområdene der. Jernbanen ble åpnet i 1879. Etter Mellomriksloven blir vedtatt i 1897 er det nedgangstider der den tollfrie handelen med nabobygdene i Sverige tar slutt. (Halden historiske samlinger, u.å.)

Byen var opprinnelig et ladested og vokste fram som utskipshavn med trelast til Nederland og England. Et ladested er en betegnelse som kom på 1500-tallet for lasteplassene der trelasteksporten foregikk i havnene (Hansen & Sunde, 2021). I takt med etableringen av industrien vokste byen langs begge sider av Tistaelven og mot Iddefjorden. Balastjord, flis og sagmøl som ble fraktet inn med lasteskipene ble dumpet i sjøen slik at nye områder vokste fram, blant dem Tyska.

Fredriksten festning er også et viktig element i byen og formidler av byens historie som forsvarsby. I dag er festningen et kultur- og krigshistorisk museum.

Figur 9: Bomullsspinneriet ved Tistedalsfossen. (tatt mellom 1909-1915)

2.2 Rød herregårds opprinnelse

2.2.1 Opprinnelsen til Rød

Første avbildning av Rød

Rød herregård i Halden er et av Norges best bevarte lystgårdsanlegg og omtales av Magne Bruun som et av de «fremste eksemplene på hva norsk hagekunst kan oppvise i eldre tid (Bruun, 2007). En nøyaktig datering av Rød finnes ikke, men anlegget rommer over 300 år med historie. Den første gjengivelsen vi kjenner til er et maleri datert til 1699 av den nederlandske maleren Jacob Coning som fra 1698 ble utnevnt til hoffmaler og sendt til Norge for å male prospekter (Store norske leksikon, 2021). På sin Norgesreise var han innom Halden, som på den tiden het Fredrikshald. På Coning sin avbildning ser vi et enkelt hus som ligger på en høyde med utsikt over byen og Iddefjorden. Fra bygget nedover skråningen strekker det seg en terrasert hage med frukttrær, dam og stakittgjerde. Huset dannet antakelig kjernen til det nåværende hovedhuset. Hagen ble trolig anlagt av kjøpmannen Christen Andersen fra Fredrikshald som eide Rød på slutten av 1600-tallet. (Bruun, 2007)

Egentlig en lystgård

Rød herregård var egentlig en lystgård, da det ikke tilhørte noen adel. En lystgård er en betegnelse på en gård eller villa for velstående byborgere (Naob, u.å.) og ble brukt som fritidseiendom med fornøyelse og rekreasjon som hovedformål. Dette i motsetning til rene produksjonsgårder som ble brukt til inntektskilde og nytte. Det å eie en lystgård ble derfor et tegn på velstand da driften medførte betydelige utgifter, og slik kunne man vise utad et økonomisk overskudd. Norske eksempler på lystgårder er Bygdøy kongsgård og Ullevål (Bruun, 2007).

Figur 10: Jacob Coning, 1699. Rød i venstre kant med terrasert frukthage. Antakelig sett fra Utsikten. Med Halden og Fredriksten i bakgrunnen

Figur 11: Pennetegning av Jacob Coning, 1699. Frukthagen på Rød med skipene i bakgrunnen

2.2.2 Hagen på Rød

Hagen

Hagen ble først utviklet i sammenheng med hovedhuset i barokk stil med fire rette grusganger fra hovedbygget, fiskedammer og paviljonger. En sentralakse fra hovedhuset med flere trappeløp leder nedover den terrasserte hagen. Aksen er noe forskjøvet og befinner seg ikke midt på bygget som er typisk, men litt mot øst. Hagen leder ned mot en åttekantet paviljong der terrenget holdes oppe av murer før det faller brått ned mot stranden. Med plasseringen i landskapet med utsikten over fjorden og åsene og terrasseringen har Rød flere likhetstrekk med de toskanske renessansevillaene. Siden ble hageanlegget utvidet med *omkransende landskapspark i tre retninger* som dannet en ramme rundt formalhagen og ga en kontrast til det rettlinjede og ordnede (Bruun, 2007).

Hagen som statussymbol

Rød herregård forteller historien om overklassen og de velbemidlede, men er også historien om handel, industri og byens kulturelle liv (Halden historiske samlinger, u.å.). Herregården har vært et viktig sted for å knytte kontakter med omland og utland og har bidratt til å gi borgerskapet en plass i det internasjonale handelssamfunnet. Gjennom hagen kunne overklassen demonstrere status og identitet, kulturell kapital og fungerte som et imponerende skue for de besøkende. Med det utfordrende norske klimaet og mangelen på adel og kongehus ble reisende ofte overrasket over å finne store hager her. Det å kunne vise fram en hage, slik som på Rød, ble en måte å avkrefte antakelsen om Norge som et usivilisert land (Georgsen, 2011).

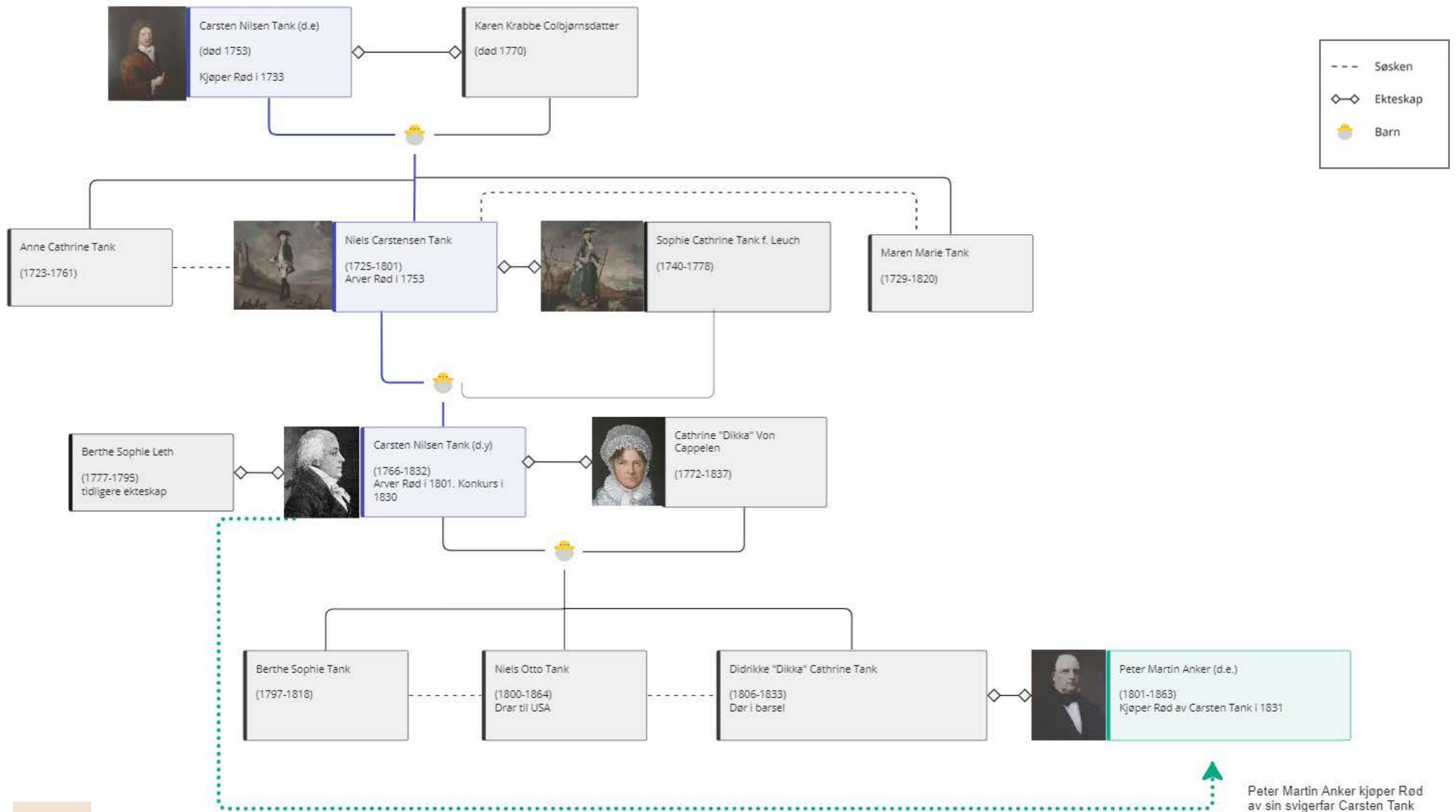

Figur 12: Familie i trappen. Bildet er tatt før 1875

”

Han levde på Rød som en «grand seigneur» og førte et fyrstelig hus med utstrakt selskapsliv og strålende fester. Rød ble det naturlige sentrum for det særpregede kulturliv som utviklet seg rundt Fredrikshald.

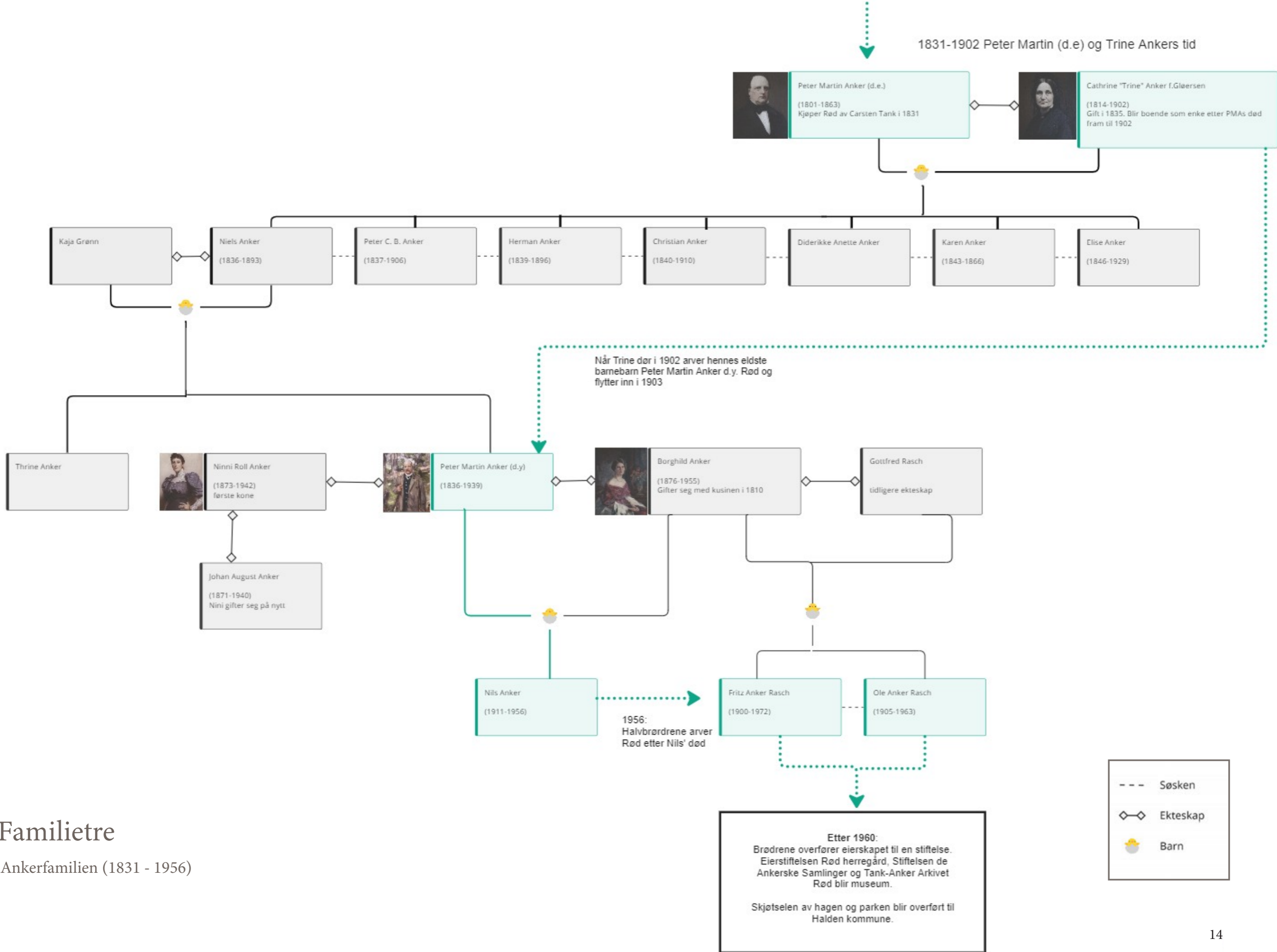
Dette området lå som Norges innfallsport over landjorden. En rekke reiseskildringer fra 1700-1800 årene forteller om adskillig overraskelser over det rike kulturmiljø som fantes her. Særlig den engelske påvirkning var sterkt merkbar.

2.2.3 Familietre

Tankfamilien (1733 - 1830)

Peter Martin Anker kjøper Rød av sin svigerfar Carsten Tank etter at han går konkurs

2.2.3 Familietre

Ankerfamilien (1831 - 1956)

2.2.4 Menneskene på Rød

Fram til 1700-tallet har Rød vært en nokså beskjeden bondegård som på starten av århundret tilhørte den velbemidlede Fredrikshald-familien Colbjørnsen (De Ankerske samlinger).

Tankfamilien: 1733-1830

Kjøpmannen *Carsten Nilsen Tank d.e. (død i 1753)* kjøper Rød på auksjon 31. oktober 1733. Han er gift med Karen krabbe Colbjørnsdatter (død 1770). Tank drev med trelasthandel. Når han dør i 1753, er det sønnen *Niels Carstensen Tank (1725-1801)* som arver Rød samme år.

Niels legger grunnlaget for formalhagen slik den er i dag og er antakelig den som påbegynner utvidelsen av landskapsparken mot vest. Han er gift med Sophie Cathrine Leuch, som tar mannens etternavn. Sophie kommer fra en velstående familie med stor kulturell kapital. Niels er en driftig forretningsmann som driver handel med utlandet. Han anlegger et sukkerraffineri i 1752 med drift fram til 1850. Rødsstranda blir byens viktigste trelasttomt på Niels tid (De Ankerske samlinger). Når Niels dør i 1801 er det sønnen *Carsten Nielsen Tank d.y. (1766-1832)* som arver Rød.

Samme år som faren dør anlegger Carsten et privat gravsted i den vestre delen av Rødsparken. Carsten Tank er den første som tar Rød i bruk som helårsbolig fra 1801. Tidligere har Rød kun blitt bebodd i sommerhalvåret. Gifter seg med Cathrine 'Dikka' von Cappelen (1772-1837). De videreutvikler landskapsparken vestover. Carsten driver betydelig trelasthandel og skaffer seg etter hvert store skogseiendommer. Engasjerer seg også stort innen politikken i forhandlingene med Sverige og som stortingsmann. (De Ankerske samlinger). Etter mange år som storkar fulgte nedgangstider etter Napoleonskrigene. Tank led store tap og firmaet gikk konkurs. Da arvingen Otto kom i konflikt med foreldrene og emigrerte til USA, ble det slutten på Tank-dynastiet. Carsten solgte Rød til sin svigersønn Peter Martin Anker d.e. i 1831.

Ankerfamilien (1831-1956)

Kjøpmannen *Peter Martin Anker d.e. (1801-1863)* flytter inn på Rød i 1831. Hans daværende kone Didrikke 'Dikka' Cathrine Tank (1806-1833), datter av Carsten Tank, dør i barsel i 1833 etter at de har vært barnløst gift i 9 år.

Figur 13: Peter Martin Anker d.e. (1801-1863)

Figur 14: Trine Anker (1814-1902)

Peter Martin Anker d.e. og Trine Ankers tid (1831-1902)

Peter gifter seg på nytt i 1835 med Cathrine Gløersen (1814-1902) som tar sin manns navn (heretter kalt 'Trine Anker'). Trine forenkler og opparbeider hagen og fjerner blant annet buksbomhekkene.

Peter fører den gjestfrie og rike tradisjonen videre med storfine besøk. Da han dør i 1863 har enkekonen Trine overoppsyn med hagen. Hun beskrives som dyktig. Trine bor på Rød med tjenerskap og slekt fram til hun dør i 1902. Det blir reist en minnesbyste i formalhagen av P.M.A. i 1874.

Trines eldste barnebarn *Peter Martin Anker d.y. (1836-1939)* arver Rød i 1902 og flytter inn i 1903. Da det tar slutt med hans daværende kone, forfatteren Ninni Roll Anker i 1907, gifter han seg med sin kusine Borghild Anker (1876-1955) i 1910. Peter er en eminent jeger, noe interiøret bærer preg av. Rundt 1917 ansettes hagearkitekt Marius Røhne for å lage en renoveringsplan over hagen (Pedersen, 2013). Hagen får et nyformalistisk preg. Borghild har kontakt med kongehuset som ofte er innom på besøk. 1930-årene blir tøffe og det blir økonomisk krise som gjør det umulig å fortsette livet på herregården. Rød stenges i perioder, blant annet under krigen. Det store tjenerskapet er heller ikke forenelig med den nå begrensede inntekten.

Når Borghild dør i 1955 er det sønnen *Nils Anker (1911-1956)* som arver. Sønnen dør året etter og halvbrødrene Fritz og Ole Anker-Rasch arver Rød, men beslutter å gjøre stedet til museum i 1961. Det er stiftelsene Rød herregård og De Ankerske Samlinger (nå Halden historiske samlinger og Østfoldmuseene) som står for forvaltningen, mens Halden kommune står for skjøtselen av hagen og parken.

2.2.5 Utviklingen på Rød

De følgende kartene er viktige kilder for å forstå utviklingen på Rød. Alle kartene er studert med tanke på informasjon om Rødsparken vest. På 1900-tallet var ikke denne delen av hageanlegget i fokus, og området er utelatt på mange kart, noe som kan oppleves som et hull i kartrekken. Det er tydelig at enkelte epoker er mer relevant enn andre, og at det skjer en del ting i vest på 1800-tallet. Enkelte kart er markert med rød ramme og vil utgjøre kartgrunnlag for det videre arbeidet med Rødsparken vest. De to kartene fra hhv. 1824 og 1858 gjengir et ganske godt bilde av hvordan landskapsparken vest så ut da den engelske landskapsstilen gjorde seg gjeldende i Norge og på Rød.

Det blir også viktig å sammenlikne dette med eksisterende situasjon, og flyfoto fra 2021 er derfor også markert. Det finnes fortsatt elementer og spor i hageanlegget fra denne tiden som blir viktig for prosjektet. I 1824 ble det gjennomført en oppmåling av Garben som det i dag kun finnes kopier av. Det er altså tre kart som baserer seg på samme oppmåling, og vi går utifra at situasjonen som vises kan dateres til 1824, selvom kartene er tegnet på ulike tidspunkt.

1760

Figur 15: Det eldste kartet der Rød er markert er fra 1760 og er tegnet/oppmålt av Sheel, Krogh og Oppen.

1777

Figur 16: På kartet fra 1777 tegnet Hoff, vises Rød med veitilknytning til datidens Fredrikshald. Landskapet er tilsynelatende ganske åpent.

1799

Figur 17: På kartet fra 1799 av H. F. Tambs er det tydeligere tendenser til et hageanlegg i tilknytning til hovedgården, selvom ytterligere detaljer er utelatt.

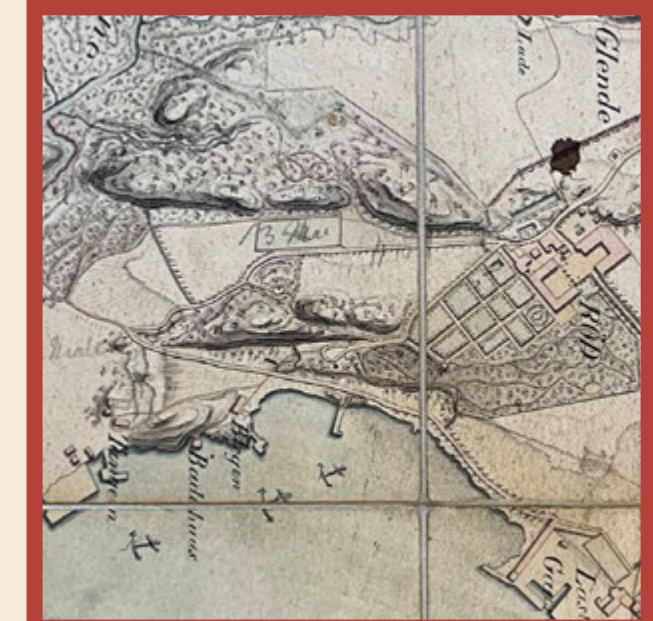
Oppmåling fra 1824

Figur 18: Denne versjonen er kopiert av Roosen i 1834, men terrengformasjoner og stier oppleves noe unøyaktig.

Figur 19: Denne versjonen er håndtegnet av Chr. Sinding i 1840 (noe usikker datering.) Viser få detaljer.

Figur 20: Dette situasjonskartet er det mest troverdige kartet fra oppmålingene i 1824 og er tegnet av Garben selv. Kartet er ikke formelt datert, men er hentet fra en eiendomssak datert til 1854. Vi tar likevel utgangspunkt i at situasjonen gjenspeiler 1824.

1858

Figur 21: Dette kartet av Grimsgaard fra 1858 er detaljert, presist og gir et godt bilde av hvordan landskapsparken så ut på 1800-tallet.

1961

Figur 22: Denne håndtegningen av Marius Rønne og viser herregården slik den var da stiftelsen ble opprettet.

2021

Figur 23: Dagens situasjon viser at hageanlegget er delvis gjengrodd og boligbebyggelsen har lagt press på den vestlige delen, men det er stadig gjenstående element fra landskapsparken.

2.3 Rødsparken vest

2.3.1 1700-tallet

Det er få kilder fra 1700-tallet. Fra 1733 er det en taksering og beskrivelse av Rød som lyder slik; «(...) Det var flere bygninger på gården. Her var også fem fiskedammer og en frukt- og urtehave, samt åker og eng. Det var hus og brygge ved stranden, kalt Rødsstranden. Uteanlegget hadde dermed allerede på den tid et herskabelig preg. Vanlige bondegårder hadde verken fiskedammer eller frukthaver.» (Eliassen, Anker-Rasch, & Ulsnæs, 2010). Vi antar at åkeren og engen som omtales kan ha vært plassert bl.a. mellom de to bergene i det som senere skal bli landskapsparken vest.

For å understøtte dette, finnes det en karttegning av Hoff fra 1777 hvor det tilsynelatende er åker her. Dette kartet ble tegnet omtrent på samme tid som arkitekten J.H. Rawert utga en bok om karttegning (Rawert, 1793.) Vi kan derfor gå utifra at Hoff benyttet samme tegnetoder som omtales i denne boken. Ifølge Rawert skal «Ågerland tegnes med parallelle, punkterede streger (...)» og med utgangspunkt i dette kan vi fastslå at de stiplede linjene mellom bergene markerer åkerlandskap (se figur 24). Det resterende landskapet er antageligvis dominert av engvegetasjon (se figur 25), i tillegg til bergknausene og skogsholtene, som også er å finne i dag.

Det finnes også et grafisk trykk av Georg Haas (Haas, 1790-tallet) hvor det kan se ut som at den vestlige delen av parken er skogkledd. Med tanke på vinkelen ligger nok det åpne åkerlandskapet skjult, og skogen i vest tilsvarer nok den på blomsterberget. Dette er også sannsynlig med tanke på de to skogsholtene som er markert i Hoff sitt kart som rammer inn eiendommen. Vi må videre anta at det grafiske trykket er utarbeidet med kunstneriske friheter og et fordreid landskap som skal få frem en opplevelse, heller enn å gjengi landskapet eksakt.

Figur 24: Utklipp fra Rawerts bok: Åker (Rawert, 1793, s. 12.)

Figur 25: Utklipp fra Rawerts bok: Eng (Rawert, 1793, s. 12.)

Figur 26: Kart fra 1777 av Hoff viser tendenser til åkerlandskap, ref. stiplede linjer mellom bergene (Hoff, 1777).

Figur 27: Grafisk trykk av Georg Haas etter Lorentzen, fra 1790-tallet. (Haas, 1790-tallet)

2.3.2 1800-tallet

På 1800-tallet begynte den frie, engelske landskapsstilen å gjøre seg gjeldende i Norge, og forutsetningene for en landskapspark lå godt til rette på Rød. Trykk fra 1790-årene viser tydelig hvordan herregården og den strenge formalhagen omkranses av skoger og bergknauser på alle kanter. Da Carsten Tank overtok Rød i 1801, og kanskje enda tidligere, ble disse kvalitetene parkmessig bearbeidet, og den regelmessige hagen ble utvidet i engelsk landskapsstil (Schnitler, 1916). Familiegravstedet som ble anlagt i 1801, markerer på mange måter starten på utvidelsen i vest (Eliassen, Ulsnæs, & Anker-Rasch, 2010).

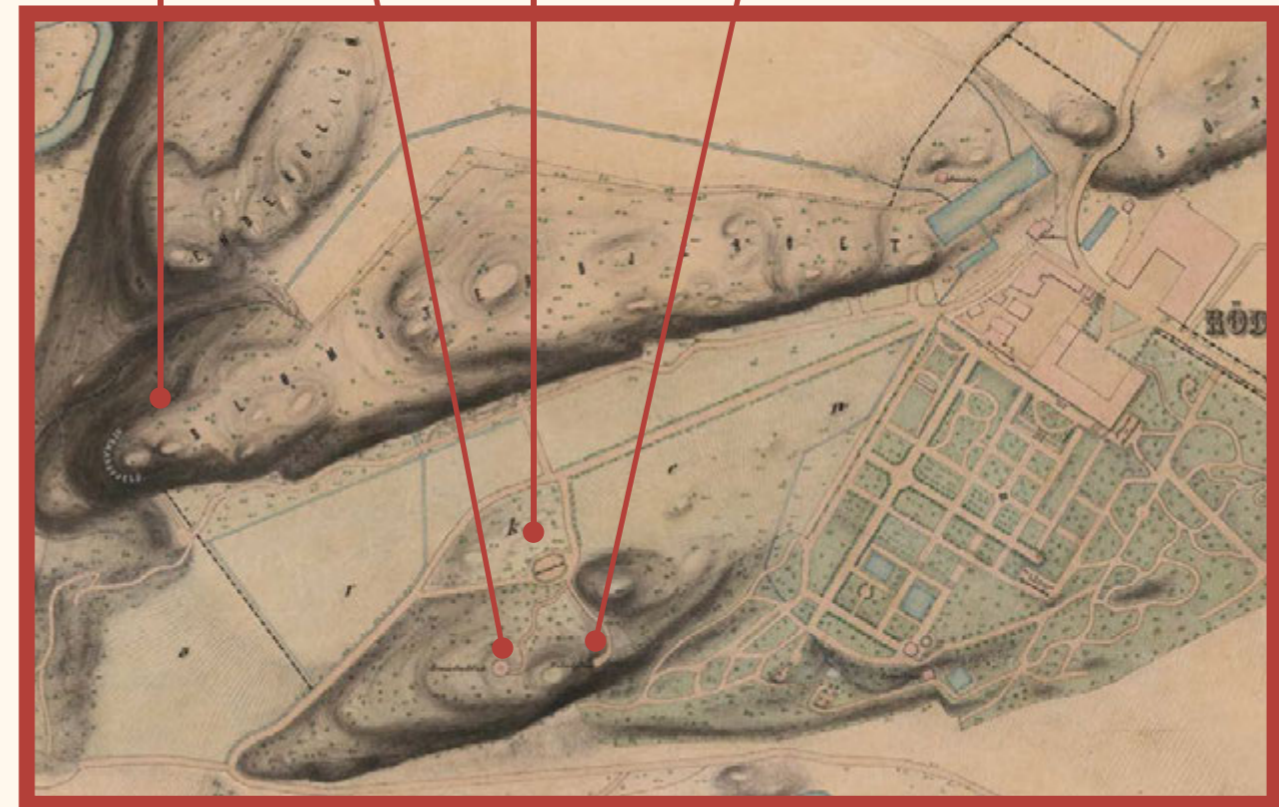
1800-tallet utgjør «storhetstiden» for landskapsparken, og har derfor også vært hovedfokuset i dette prosjektet. Dette århundre vil gjennomgås nærmere i senere kapitler - i denne sammenheng er det valgt en overordnet tilnærming for å demonstrere kontekst og historisk utvikling. De to kartene fra hhv. 1824 og 1858 fra karttidslinjen er viktige for å forstå 1800-tallet, hvorav vi har identifisert kartet fra 1858 til å være mer nøyaktig i forhold til terrenget. Dette vil derfor få forrang foran 1824-kartet ved konflikt. Det omfattende stisystemet på blomsterberget er likevel kun vist på 1824-kartet, så begge kartene er viktige. Under er noen av interessepunktene i landskapsparken markert - disse vil gjennomgås nærmere i del 3.

Stisystem på blomsterberget

Figur 28: Kart over Rødsparken med oppmåling fra 1824

Hermansfeld Lysthus Gravsted Utsikten

Figur 29: Kart over Rødsparken med oppmåling fra 1858

2.3.3 I dag

I dag preges hageanlegget av gjengroing og trues av utbygging. Landskapsrommet mellom bergene (heretter ”Parken,”) domineres av bøketrær som har vokst seg svært store, samtidig som det er et luftig preg under trekronene. Landskapet henvender seg mot fjorden, men bebyggelsen i nedkant blokkerer for den visuelle koblingen. Stinettverket på blomsterberget er gjengrodd, og kun antydninger i landskapet gjenstår. Gravstedet er der stadig, men i ny utforming fra 1959. Fra utsikten er det fin utsikt mot Iddefjorden, men uten lysthus eller annen opparbeidelse.

Hva med 1900-tallet?

På 1900-tallet kan man med utgangspunkt i tilgjengelige kilder og datidens hagestil, fastslå at formalhagen igjen er hovedfokus. Den ves delen er utelatt i mange kart, og nyformalismen som kom på 1900-tallet handlet om å se tilbake på barokkinspirerte grunnplaner myket opp med stauder, roser og blomstrende busker (Riksantikvaren, 2016). Dette århundre er derfor lite relevant i forhold til den vestlige landskapsparken

Figur 30: Flyfoto med markering av karakteristiske områder i Rødsparken vest

2.4 Landskapsstilen

Landskapsstilen på Rød

I Rødsparken vest står det mektige landskapet, de høyreiste trærne og de lange utsiktene i fokus. Det historiske stinettet med svingende veier og en tydelig hovedakse tar deg gjennom parken og opp på bergknausene. Formspråket framstår som organisk og gir en myk kontrast til formalhagens ordnede uttrykk. De mektige trærne rammer inn den store gressflaten, gir romlighet så vel som å aksentuere de mange siktlinjene. Mye av dramatikken og det stemningsskapende ligger i selve landskapet og kontrasten mellom det åpne og lukkede rommet, mens utsmykningen og møbleringen ellers fremstår som nøktern. Til sammenlikning virker den eldre delen av landskapsparken i sør-øst rikere utsmykket med romantiske referanser som eremitthytte, bjørnegrotte og dammer.

Opprinnelse

Landskapsstilen har sitt opphav fra England på 1700-tallet. Stilen representerte et tydelig brudd med det inntil da rådende estetiske idealet innen renessansen og barokken med geometrisk orden som kilde til fullkommen skjønnhet. Den engelske teologen Thomas Burnet var blant pådriverne av dette idealet på 1690-tallet. Et halvt århundre senere framsatte Edmund Bruke motstykket til denne oppfatningen der organiske former og bølgende kurvatur nå var idealet. Myk linjeføringen avløste den rettlinjede. William Hogarth som levde på Burkes tid ble kjent for «The line of beauty» og for å ha uttalt: «naturen avskyr den rette linje» (Clifford, 1962 i Bruun, 2007).

Arkitekten og maleren William Kent (1684-1748) regnes som en av de første som overførte disse verdene til hagekunst. Etterfølgeren Lancelot Brown (1716-1783) hadde sitt gjennombrudd etter 1750 og har med over 100 anlegg bak seg bidratt til å markere England som en av de fremste hagekunstnasjonene (Bruun, 2007).

Inspirasjonen ble hentet fra det engelske kulturlandskapet med enger, gressmarker, bølgende bakker, lunder og små skogholt. Browns ideal var absolutt enkelhet, der statuer og andre elementer ble brukt med måte for å betone viktige punkter i anlegget. Trebeplantninger ble brukt både som innramming av lange siktlinjer og for å ramme inn ytterkantene av gressmattene. Blomster benyttet han seg ikke av (Bruun, 2007).

Landskapsstilen i Norge

Rundt om i Europa ble den engelske landskapsstilen etterlignet, men ofte med betydelige avvik fra Browns strenge ideal om renhet og enkelhet. I Norge gjorde den engelske landskapsstilen seg gjeldende utover de siste tiårene av 1700-tallet, der det første norske eksempelet er Bogstad som ble anlagt utover 1770-årene etter Grauer. Bogstad overholdt i stor grad idealet om enkelhet og unødvendig stafasje, men det ble benyttet mye blomster som dekor både i runde bed og rabatter i parken. Den romantiske strømmingen gikk parallelt med Browns mer kjølige og enkle landskapsstil, men var i større grad drevet fram av diktere og amatører med interesse for hage, enn av arkitekter og profesjonelle gartnere med mer klassisk skolering. Stemningsskapende elementer som grotter, minnesmerker og kunstige oppbygde ruiner ble flittig brukt for å oppnå en pittoresk effekt. (Bruun, 2007).

Figur 31: Store eiketrær rammer inn hovedhuseet sett fra landskapsparken i vest. ca. 1905.

Figur 32: Kontraster i landskapet

3: Rødsparken vest

Figur 33: Illustrasjon av Rødsparken vest sett mot nordøst

3.1 Valg av oppgaveområde

Rødsparken vest omfatter den delen av landsapsparken på Rød som er vest for formalhagen. Parken ble trolig etablert på slutten av 1700-tallet og videreutviklet av familien Anker utover på 1800-tallet. Da parken var på sitt mest velholdte, kunne man her finne en rekke typiske landskapselementer, blant annet lysthus, nisjer, utsiktspunkt og et snirklete nettverk av stier. Disse elementene, kombinert med de dramatiske landskapsformasjonene, gjorde dette til et sted for romantiske promenader og fantastiske utsikter. Rødsparken vest fascinerte og engasjerte oss, og ga oss et inntrykk av hvordan opplevelsen av denne parken var for 200 år siden. Men det som en gang var en praktfull og veletablert landskapspark på Rød, har ikke tålt tidens tann, og store deler av området bærer i dag preg av gjengroing og nyetablert bebyggelse. Sammenlignet med formalhagen, med dets tydelige akser og åpenbare tilknytning til herregården, har den vestlige delen av landskapsparken blitt stadig mer tilsidesatt og glemt med årenes løp. Den «opprinnelige» Rødsparken har med andre ord havnet i skyggen av formalhagen, og dette ønsker vi å gjøre noe med. I denne delen av oppgaven vil vi derfor legge fram noen av de mange kvalitetene denne parken har å by på. Ved å analysere historiske kart og fotografi, skriftlige kilder og spor på stedet, kombinert med egne teorier og antakelser, kan vi presentere vår tolkning av Rødsparken vest, slik den trolig fremstod på 1800-tallet.

Delområder

Rødsparken vest, slik den er definert i denne oppgaven, omfatter et stort område med en rekke ulike karakteristikk. For å kunne sortere all informasjonen på en ryddig måte, samt gjøre oppgaven oversiktlig og lett tilgjengelig for leseren, har vi valgt å dele Rødsparken vest inn i tre mindre delområder. Inndelingen baserer seg på en enkel landskapsanalyse hvor vi gjennom befarings- og kartanalyser har forsøkt å identifisere noen naturlige grenser innenfor området. De tre delområdene har vi valgt å kalle Blomsterberget, Parken og Breidablikk og disse betegnelse vil også bli brukt videre i oppgaven. Ingen av de tre navnene er oppdiktet av forfatterne selv, men har sitt opphav fra historiske kart der alle er tydelig markert på kartet, dog med en noe diffus avgrensning.

Figur 34: Kartet viser oppgaveområdet delt inn i delområder

Fiktiv reiseskildring

Peter Martin Anker geleider oss ut i haven og videre inn i den romantiske landskapsparken i vest, tett fulgt av sin hustru Trine Anker. Etter å ha blitt trette av den striglede symmetri og geometriske orden er det et meget kjærkomment avbrykk da vi blir brakt inn i denne praktfulle lund under bok og eik der den myke linjeføringen på fortreffelig vis leder oss gjennom parken. Begeistringens lar seg vanskelig holde tilbake idet vi tar oss oppover trappen og opp på bergknausen Anker omtaler som Blomsterberget. Trærnes hviskende sang blander seg med fuglenes lyse kvitring. Vi spaserer på slyngende stier til vi når utsiktspunktet Hermansfjeld. Her åpenbarer seg et mektig skue over Remmendalen og Iddefjorden, som får det til å kile godt i maven. Til all lykke ble det ikke servert gåselever til aftens... Vel nede igjen på den åpne sletten viser herr Anker oss en riktig yndig gravlund, smakfullt anlagt under en bokelund etter Niels Tanks død i 1801. Riktig kontinentalt av dem! Intet kan utsettes på beliggenheten, der trærne på pittoresk vis rammer inn utsikten mot fjorden der en kan følge skipenes gang. Etter å ha blitt underholdt med mang en historie om festlige lag og prominente gjester, geleider herr Anker oss opp på Breidablikk. Der beskuer vi det åttekantede lysthuset. Om en ikke er av den poetiske typen, vil en nok allikevel føle trangten til å gripe etter penn eller malerkost. Han forteller med et barns iver om en kanin han skøyt under sin faste morgenspasertur i parken. Anker leder oss videre til nok et utsiktspunkt som passende nok bærer navnet «Utsikten». I fjeldet er det hogget ut en liten nisje med en benk som kunne rommet en liten familie. Et vakker smijernsgjerde sørger for at den beskuende holdes trygg på aftener der vertskapet er ekstra generøse med livets vann.

Tolkningsplan

Tolkningsplan - Rødsparken vest	
LAA321	
01.12.2022	
M1:1500 / A3	

3.2 Overordnede tema

Før vi går inn på hvert av de enkelte delområdene tar vi en gjennomgang på de temaene som anses som definerende og karakteristiske for hele oppgaveområdet. Disse punktene er gjennomgående for hele Rødsparken vest og går dermed som overordnede tema.

3.2.1 Stisystem

Mystikk, undring og overraskelse er alle karakteristikk som var typisk for landskapsstilen. Et nøye planlagt og gjennomarbeidet stisystem var noe som kunne bidra til dette. Her var det ikke lenger rette linjer og lange alleer som var det rådende, men heller snirklete stier som i større grad er underlagt topografien i området. Et mål med måten stiene var lagt på i landskapet, var å holde visse kvaliteter i parken skjult, noe som ga opplevelsen av parken et element av overraskelse (Stephensen, 2018). Stisystemet i Rødsparken er et av elementene vi har jobbet grundigst med i vår tolkning av Rødsparken vest. Det knytter sammen de ulike delene av parken og bidrar til å skape sammenheng mellom de mest sentrale interessepunktene. Vi har brukt stisystemet for å skape et helhetlig bilde av Rødsparken vest, slik den fremstod på 1800-tallet. Ved å kombinere historiske kart fra 1824 og 1858 med fysiske spor i landskapet, for så å sammenligne dette med topografien i landskapet, har vi kunnet komme med et konkret forslag til hvordan stisystemet i Rødsparken kan ha sett ut på 1800-tallet.

Hovedvekten av arbeidet med å gjenskape det tidligere stisystemet i Rødsparken Vest er lagt til Blomsterberget. Blomsterberget er den delen av Rødsparken som i dag bærer færrest spor fra 1800-tallet. Dette gjelder både mangel på skriftlige og fysiske kilder. I tillegg tyder flere kilder på at dette området har hatt en mye større rolle for Rødsparken enn det det har i dag (Schnitler, 1916).

I vår fremgangsmåte for å gjenskape stisystemet i Rødsparken vest fra 1800-tallet har vi brukt en kombinasjon av ulike metoder.

Figur 35: Kartet viser det helhetlige stisystemet for Rødsparken

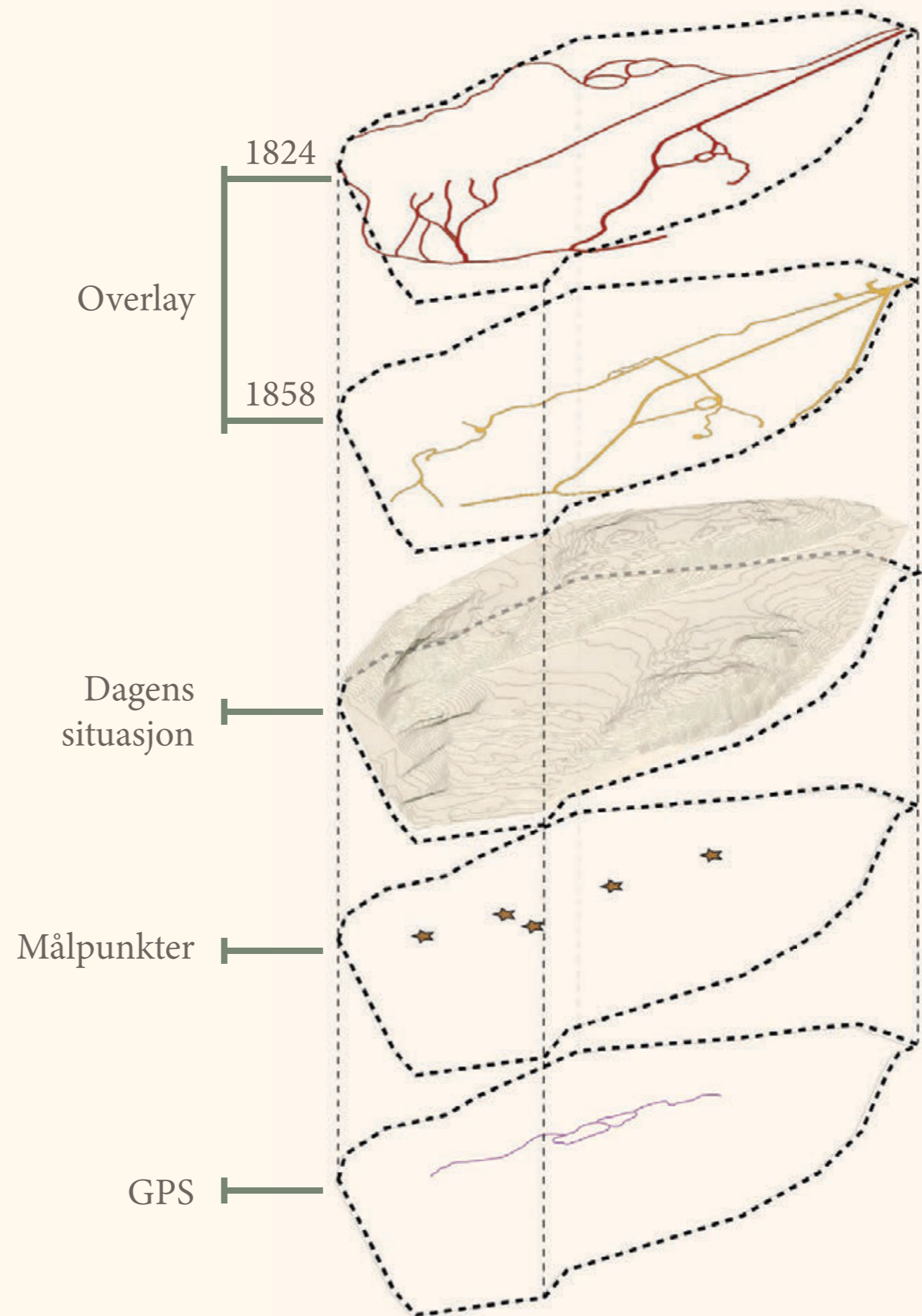
3.2.1 Stisystem - rekonstruksjon

Sammenligning av kart (Overlay)

Historiske kart gir et visuelt og godt innblikk i hvordan det har sett ut i den aktuelle perioden. Kartene vi har brukt har ulik presisjons- og nøyaktighetsgrad og fremhever ulike kvaliteter med området. Ved å sammenligne flere kart og vurdere hvilke elementer som best blir representert i hvert enkelt kart, kan man få en mer helhetlig og korrekt representasjon av hvordan det faktisk har vært.

Etter vurdering av tilgjengelige kart for Rødsparken kom vi frem til at særlig to kart viste seg å være aktuelle for vår oppgave. Garbens kart med oppmåling fra 1824 (se figur 36 - 1824) viser seg å gi en god indikator på det helhetlige stisystemet og inneholder detaljerte tegninger av stisystemet – særlig på Blomsterberget. Ved å sammenligne oppmåling fra 1824 med dagens situasjon oppdaget vi konflikter mellom topografi i de to kartene. De større terrengformene fra Garbens kart viser seg å være noe forenklet og presis når dagens koter plasseres over kartet. Samme problem oppstår når man tyder stienes plassering opp mot dagens koter. Grimsgaards kart fra 1858 (se figur 36 - 1858) er derimot svært presist når man sammenligner topografi med dagens situasjon. Terrengformer viser seg å treffe godt med koter og stiene ligger for det meste naturlig i terrenget. Derimot er detaljgraden for stier i Grimsgaards kart lav når det gjelder Blomsterberget. I tillegg er breddene på stiene noe overdrevet.

Når det oppstår konflikt eller mangler i kartene må de sammenlignes og vurderes opp mot hverandre. I tilfeller der 1824 og 1858 viser forskjellige situasjoner for samme område, tar vi utgangspunkt i Grimsgaards kart fra 1858 da dette har vist seg å være mest presist. Der det mangler opptegning fra 1858, som stiene på Blomsterberget, supplerer vi med informasjon fra 1824.

Figur 36: Egenprodusert aksonometrisk laganalyse av stisystemet i Rødsparken vest

3.2.1 Stisystem - rekonstruksjon

Vurdering av dagens situasjon

Ettersom det er gjort få større inngrep i oppgaveområdet vårt, kan vi anta at dagens terreng svarer rimelig godt til hvordan det var på 1800-tallet. Dermed kan vi bruke koter til å fastsette en mer nøyaktig plassering på stier der eldre kart ikke har et tilstrekkelig presisjonsnivå (se figur 36 - Dagens situasjon). Dette har vist seg å være et nyttig virkemiddel for utredningen av stier på Blomsterberget. Som nevnt, mangler kartet fra 1858 opptegning av disse stiene, mens kartet fra 1824 har en mer detaljert men upresis opptegning. Dermed må vi bruke dagens situasjon aktivt for å fastsette hvor stiene har gått. Et annet hjelpemiddel er å bruke spor i landskapet. Dette gjelder bl.a. spor av forfalte murer og nisjer og antydning til at terrenget tidligere er tilpasset for sti. Disse sporene gir oss enkelte punkter vi med sikkerhet kan plassere stien langs.

Målpunkter

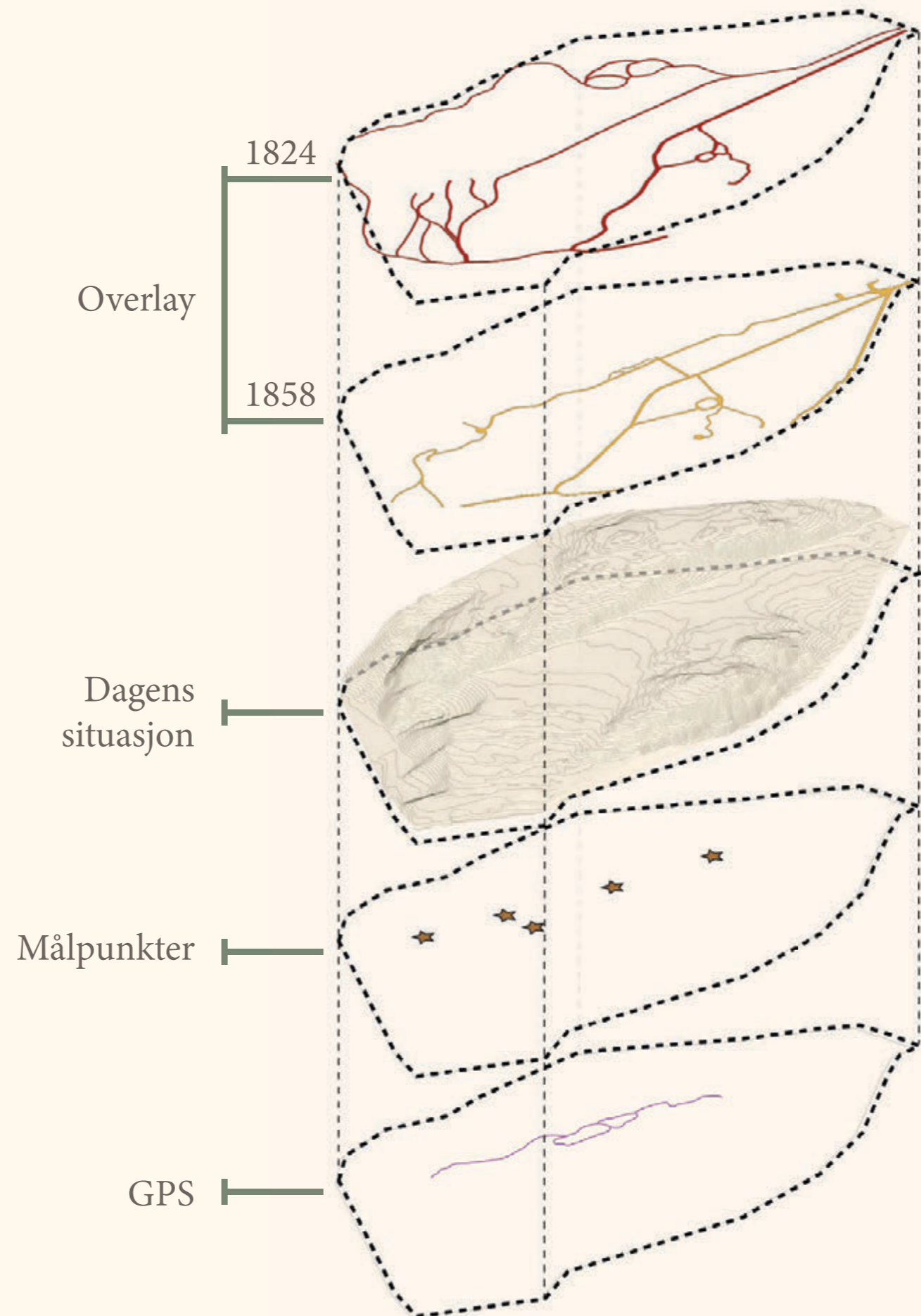
Når målpunkter blir omtalt i kilder og markert i kart er det naturlig at ankomst til disse også har vært tilgjengelig ved sti. Vi har i enkelte tilfeller dermed måtte anslå hvor stiene kan ha gått uten konkrete kilder (se figur 36 - Målpunkter). I disse tilfellene har vi gjort vurderinger som støttes av bl.a. dagens situasjon, referanseprosjekt og egen landskapsfaglig fornuft. Disse tilfellene gjelder kun kortere strekker som avsluttes ved interessepunkter og kobles på det omkringliggende stisystemet. Dette gjelder bl.a. sti ut til Hermansfeld og sti ned fra Blomsterberget ned mot Parken.

Oppmåling med GPS

Ved hjelp av nevnte metoder og vurderinger utarbeidet vi en sammensatt forståelse for 1800-tallets stisystem. For å kunne nedtegne denne informasjonen på best mulig måte dro vi tilbake til Rød Herregård med oppmålingsverktøy. Med ny kunnskap kunne vi gå opp stinettet og få oppmålinger ved hjelp av GPS (se figur 36 - GPS). Disse oppmålingene ble så videre tegnet inn i tolkningsplan som vår sammensatte vurdering av Rødsparkens stisystem på 1800-tallet.

Resultatet av endelig tolkning av Rødsparkens stisystem kan ses her:

<https://youtu.be/qwaDeJ9-n84>

Figur 36: Egenprodusert aksonometrisk laganalyse av stisystemet i Rødsparken vest

3.2.2 Siktlinjer og utsikt

Et viktig annet viktig trekk ved landskapsstilen er å dra inn det større landskapet. Det handler om å ha åpne utsyn og bevisst bruke omgivelsene i landskapsbildet. Dette skjer gjerne i sekvenser hvor ikke alt «avsløres» med en gang, men at åpenbaringer oppstår etter hvert som man beveger seg. Landskapsrommet defineres tydelig av terrengformasjonene, og den mer slyngende landskapsformen står i sterk kontrast til de strenge linjene i formalshagen. Det er også plassert definerte utsiktspunkt på høydene i Rødsparken vest. De naturlige bergformasjonene utgjør gode utangspunkt for å etableres utsiktspunkt som gjerne aktiviseres ved stier, benker, lysthus og nisjer. Det er naturlig å anta at der nisjene er plassert, er utsiktsforholdene gjennomtenkt. Dette vil være utsikt mot f.eks. Iddefjorden, herregården, Fredrikshald og det større landskapet rundt. I dag er mye av parken overgrodd av trær, og opplevelsen er en helt annen.

Figur 37: Parkens landskapsretning og utsiktspunkt

Figur 38: Hvor det tidligere var åpen sikt mot Iddefjorden kan en nå bare se hus og trær

Figur 39: Utsikt fra Hermansfjeld mot Iddefjorden og Brattøya

3.2.2 Siktlinjer og utsikt

Når man beveger seg inn i landskapsparken fra herregården, blir man møtt av et mer lukket landskapsrom som rammes inn av bergene og treklynger på begge sider. Lenger ned åpner landskapet seg opp, og det større landskapet blir en visuell del av parken. Landskapsretningen endres etterhvert som man beveger seg nedover. Det er tydelig at området inntil bergveggen hvor utsikten mot Iddefjorden åpenbares, er aktivisert på grunn av de endrede siktforholdene. Antageligvis har det vært nisje, benk og beplantning her.

Figur 40: Selv om Iddefjorden ikke er synlig allerede ved inngangen til parken, kan en føle på seg at sikten forlenges ved horisonten i det fjerne

Figur 41: Når en beveger seg nedover parken oppdager man plutselig koblingen til fjorden

3.2.3 Vegetasjon

Vegetasjon spiller en svært viktig rolle for hvordan en landskapspark oppleves. I Rødsparken vest ble beplantningen brukt på ulike måter for å fremheve forskjellige kvaliteter. Trær og busker var både plantet på rekke for å oppnå retning og symmetri, og mer tilfeldig for å oppnå en friere naturalisme. Vegetasjonen bidro på denne måten til å ramme inn den store gressflaten, gi romlighet så vel som å aksentuere de mange siktlinjene (se figur 42).

Figur 42 viser den romlige påvirkningen vegetasjon har for oppgaveområdet

3.2.3 Vegetasjon

Oppgavens rekonstruksjon av 1800-tallets vegetasjon i Rødparken vest baserer seg både på skriftlige og visuelle kilder. Grimsgaards kart fra 1858 forteller oss litt om hvordan vegetasjon har blitt brukt (se figur 43). Nøyaktig plassering og tetthet på trær og busker må tas med en klype salt. Dette fordi vegetasjonen i kart fra denne tiden ofte ikke var nøyaktig nedtegnet, men heller ment som et visuelt element. Kartet har likevel bidratt med informasjon som forteller oss bl.a. hvor det har vært tett beplantet, bruk av tre- og buskrekker og hvor eng og plen er anlagt.

Fotografi av gartnerboligen viser en buskrekke av ukjent art som strekker seg fra Parken ved gravstedet opp mot herregården (se figur 46). Dette kan også ses i Grimsgaards kart fra 1858 (se figur 45).

Utdrag fra bøker forteller oss noe om hvilke arter som har blitt brukt. I boken Herregårder i Østfold er det skrevet: «Den såkalte Rødparken ligger på den tredje siden av haven og er åpen for publikum. Her er det plantet ek, bok, lind og edelgran. Ellers er her mange bakre prydbusker, vekster og blomster.» (Gøran, 1997).

Figur 43: Grimsgaards kart fra 1858

Figur 44: Trær tegnet i kart

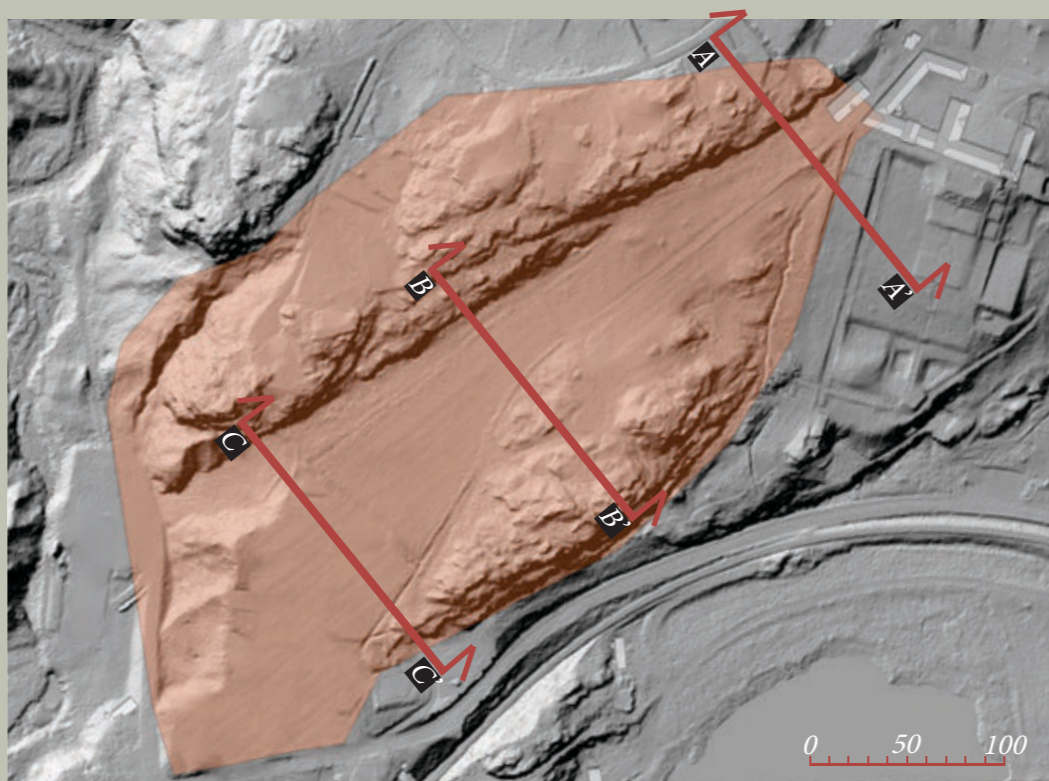
Figur 45: Buskrekke

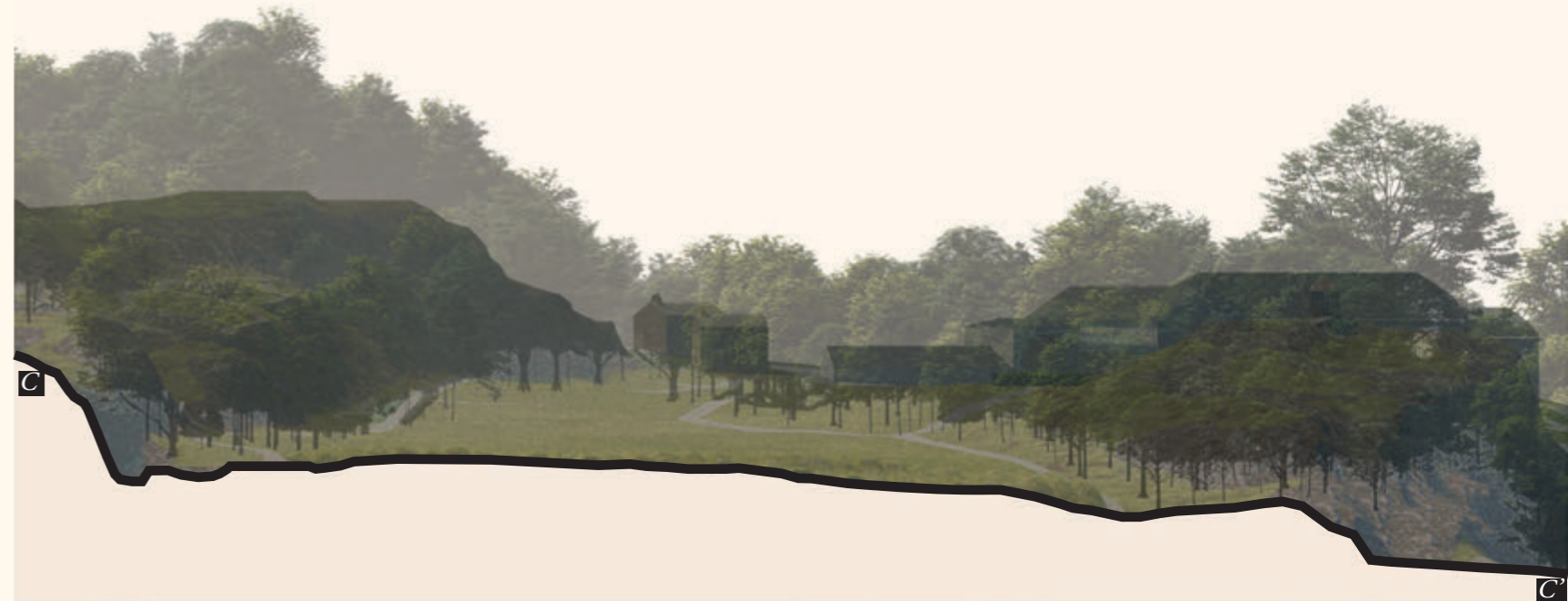
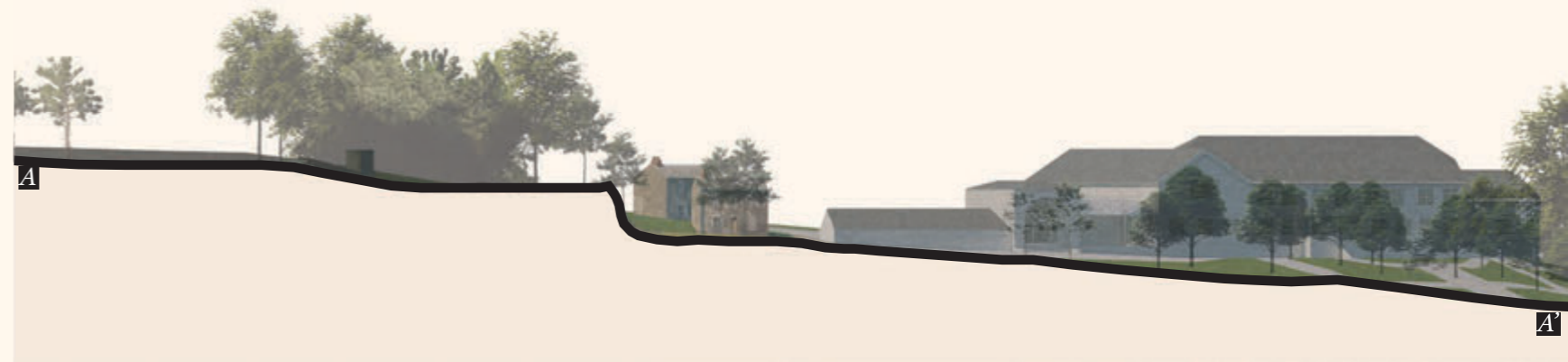
Figur 46: Fotografi av gartnerboligen med buskrekke i høyre del av bildet

3.2.4 Landskapsformasjoner

Rødsparken vest oppleves som et omsluttet landskapsrom der vegetasjon og terrengformer utgjør mesteparten av synsfeltet. Denne følelsen var nok også fremtredende på 1800-tallet, selv om vegetasjonen har fått utvikle seg fritt de siste århundrene. De bratte bergsidene og store trærne gir en svært sterk romfølelse avhengig av hvor man står, særlig mellom Blomsterberget og Breidablikk (se figur 48 – B). I utkanten av parken, lengst øst ved herregården og ved boligfeltet mot Iddefjorden, åpner terrenget seg igjen (se figur 48 – A og C).

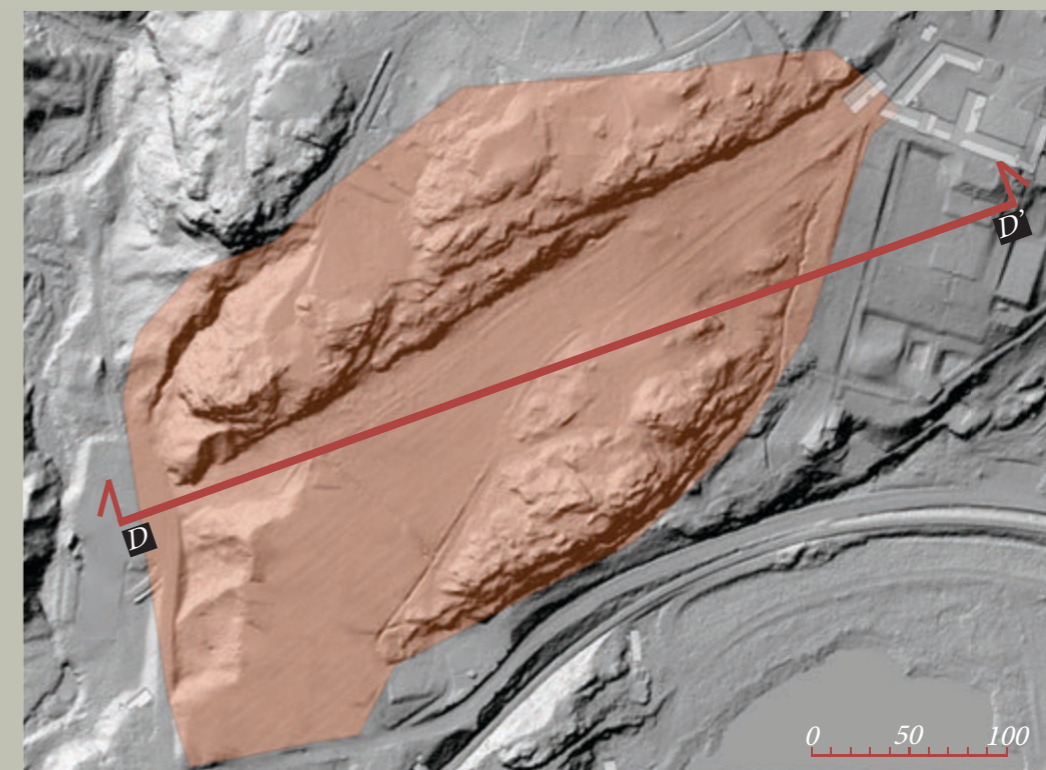
Figur 47: Digital overflatemodell av oppgaveområdet med markering av snitt

Figur 48: Oppriss av Rødsparken vest

3.2.4 Landskapsformasjoner

Følger man «dalbunnen» vestover er det en svak helning som strekker seg mot fjorden (se figur 50). Denne koblingen er i dag brutt, ettersom bebyggelse sperrer for videre sikt. På 1800-tallet var denne koblingen mellom parken og Iddefjorden svært viktig for karakteristikken i Rødsparken vest, da den bidro til å forsterke landskapsstilens formspråk ved å trekke inn det omkringliggende landskapet.

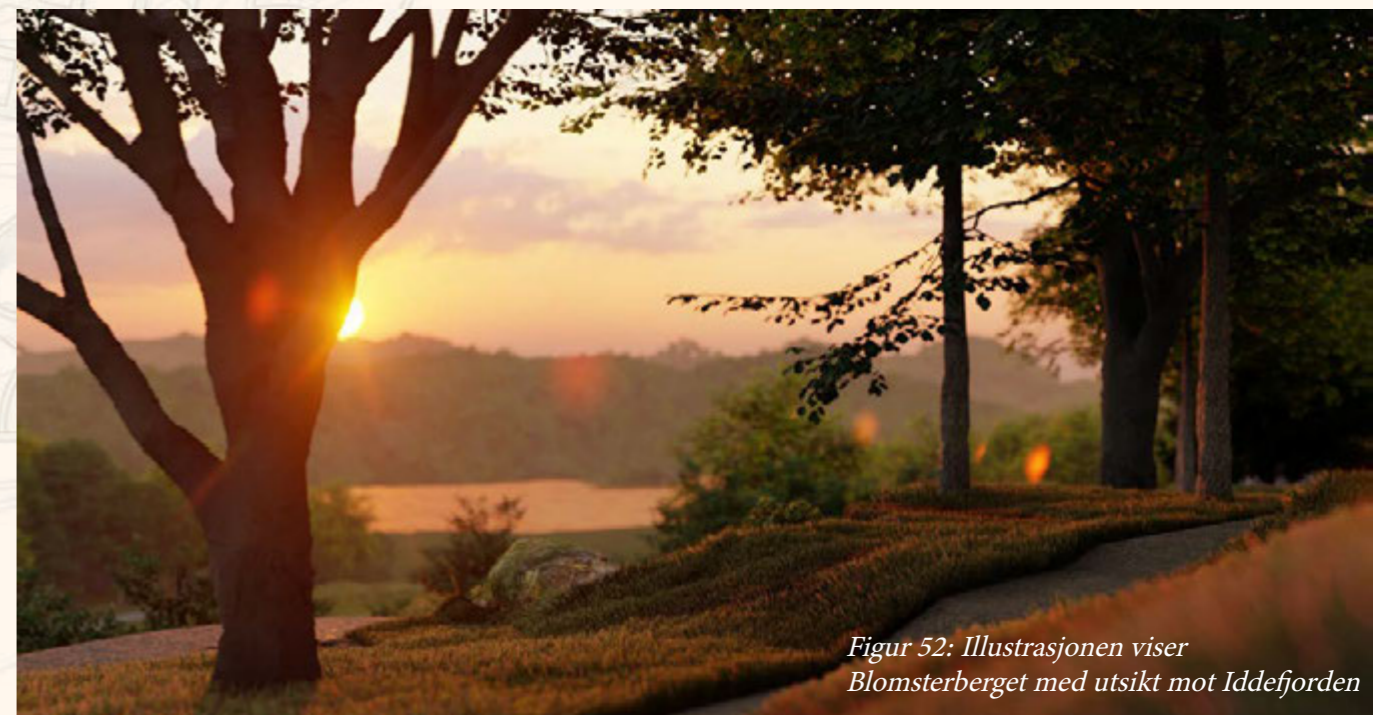

Figur 49: Digital overflatemodell av oppgaveområde med markering av snitt

Figur 50: Oppriss av Rødsparken vest

3.3 Blomsterberget

Figur 52: Illustrasjonen viser Blomsterberget med utsikt mot Iddefjorden

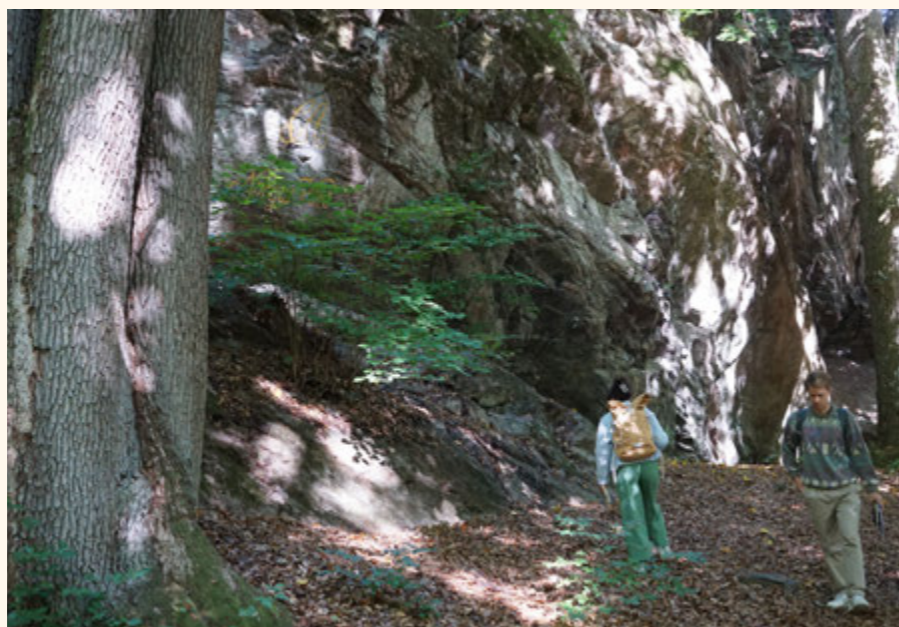
På Blomsterberget kan man rusle på slyngende stier. Mens man tar seg forbi gamle furu- og løvtrær som vakkert rammer inn den lange sikten over Iddefjorden kan nye innsikter oppstå.

Figur 51: Delområdet avgrensning som en del av Rødsparken vest

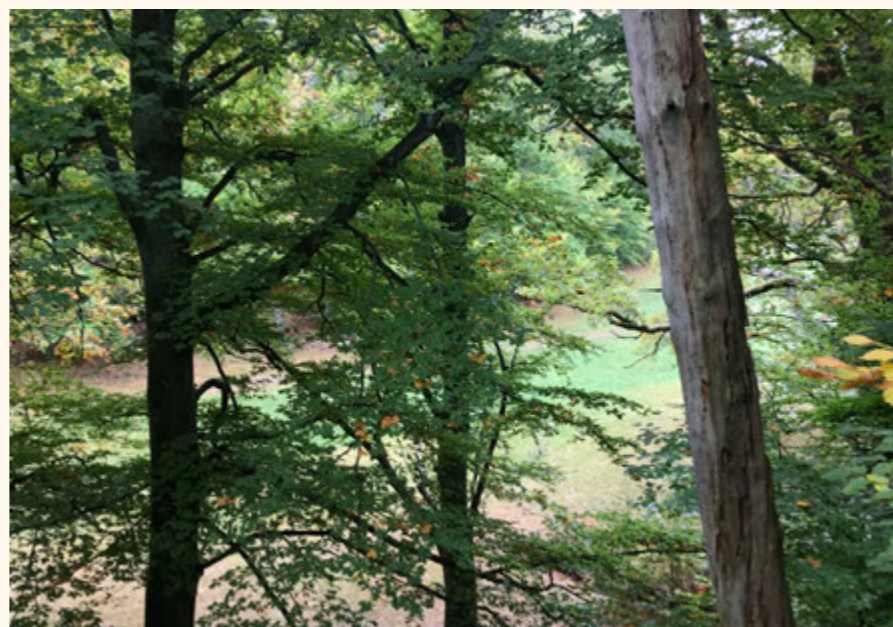
3.3 Blomsterberget

Blomsterberget er fjellknausen nord på området. Opphavet til navnet er ukjent, som vi vet opptrer det først i kartet fra 1858. Som navnet antyder har Blomsterberget mest sannsynlig vært prydet med plantede busker og blomster både på og langs med foten av berget. Fra Parken kan du oppleve den mektige steile bergveggen fra bakkenivå og stå under de gamle eike- og bøketrærne som rager mot himmelen og bidrar med stemningsskapende skyggespill og romlighet. Bøketrærne skal være rundt 200 år gamle, noe som begrenser lysinnslippet som når bunnvegetasjonen. Dette kan være grunnen til at det ikke finnes spor av busker og blomster der i dag. Turgåeren ledes videre fra bakkeplan og opp langs kanten på en liten sti med steintrinn. Her får en nærkontakt med trekronene og kan nyte løvets sang akkompagnert av fuglene. Vel oppe på berget avløses i enkelte partier løvtrærne mot skulpturelle furuer. Ute på utsiktspunktet Hermansfjeld åpner landskapet seg i alle retninger med panorama utover Remmendalen så vel som Iddefjorden.

Navnet Blomsterberget går også igjen på en annen bergknaus i tilknytning lystgården Orød østover i Tistedalen. Det antas at Orød stammer fra første halvdel av 1800-tallet og i likhet med Rød var det også her anlagt et privat gravsted.

Figur 53: Skyggespill på bergveggen sett fra nedsiden av knausen

Figur 54: Tett på tretoppene fra berget

Figur 55: Lysning på toppen med furutrær og dagens situasjon med villabebyggelse

”

«Et ganske betydelig arbeide blev ogsaa gjort av statsraad Carsten Tank, der var sterkt interessert av havedyrkning, med at fylde ut mellem de mange fjeldknatter og smaaknauser. (...) i den fruktbare muld plantet han busker, trær og blomster, som trivdes udmerket.»

(Forstrøm, 1990)

”

3.3.1 Inskripsjon

Sett fra Parken vil det for den vandrende åpenbares et minne på Blomsterbergets steile bergvegg etter prins Christian Augusts (1768-1810) siste natt i Norge i januar 1810. Christian August var dansk prins, generalmajor og kommandant ved Fredriksten festning. Prinsen ble en folkekjær skikkelse i Norge i løpet av årene han bodde i landet fra 1803-1809. Prinsen var høyt anset også i nabolandet Sverige og ble ønsket til svensk tronfølger i 1809 etter at fredsavtalen ble signert. (Olsen, 2022).

Hans siste natt i Norge ble tilbrakt på Rød herregård i selskap med Carsten Tank som i anledningen holdt avskjedsmiddag for vennen. På en spasertur gjennom Rødsparken ikledd svensk uniform for første gang, skal prinsen ha skrevet en hilsen på fjellet som siden ble hogget inn med en krone over (Børke, 1918). Hilsenen lyder 'C.A. Norges ven'. Inskripsjonen var opprinnelig forgyldt, men er nå malt i gulmaling. Kronen er ikke malt opp. (Østfoldmuseene, 2014)

Prinsen ble så fra Rødsstranda ført videre med et av Tanks skip i retnings Svinesund. Kort tid etter dette falt han av hesten og døde under en militærmanøver under en parade i Helsingborg, noe som trolig skyldes slag. Dødsfallet på den populære prinsen kom brått på og det var flere som mente at han var blitt forgiftet (Olsen, 2022).

Navnetrekket formidler en historisk begivenhet og har blitt en viktig attraksjon. I tillegg er lokaliseringen av inskripsjonen med på å underbygge at det må ha vært etablert park i denne delen av anlegget på starten av 1800-tallet.

”

«Et vemodig historisk minde gjemmer denne park. Paa en lodret fjeldvæg staar indhugget høit oppe: 177. Ledaal ved Stavanger C. A. NORGES VEN. Det var den folkekjære prins Christian August, som lot det sætte ved avskedsfesten, der blev holdt for ham den sidste dag, før han forlot Norge for at dra til sit nye fædreland.»

(Schnitler, 1916)

Figur 56: Fotografi med utklipp av prins Christian Augusts inskripsjon i bergveggen

”

3.3.2 Nisjer

Langs stiene på Blomsterberget finner man spor etter nisjer som er hogd ut i fjellet (se figur 57 og 58). Mellom trappen og Hermansfjeld fant vi restene etter tre slike nisjer. På 1800-tallet kunne en sette seg her og ta en pust i bakken mens man skuet utover Iddefjorden. I dag er disse godt gjemt mellom mose, løv og annen vegetasjon, og siktlinjene til fjorden er brutt.

Figur 57: Illustrasjonen viser en av nisjene vi fant på befaring

Figur 58: Illustrasjonen viser en av nisjene vi fant på befaring

3.3.2 Nisjer

Selv om vi ikke har noen direkte kilder på hvordan disse nisjene har blitt anvendt, tenkes det at det har vært en form for møblering her. Fotografier av formalhagen derimot (se figur 59), viser nokså tydelig hvordan benkene som stod i formalhagen så ut rundt år 1910, og ettersom vi ikke har andre kilder, har vi brukt dette som utgangspunkt for å rekonstruere benkene til nisjene og ellers rundt i landskapsparken.

Figur 59: Fotografi av herregården fra rundt år 1910

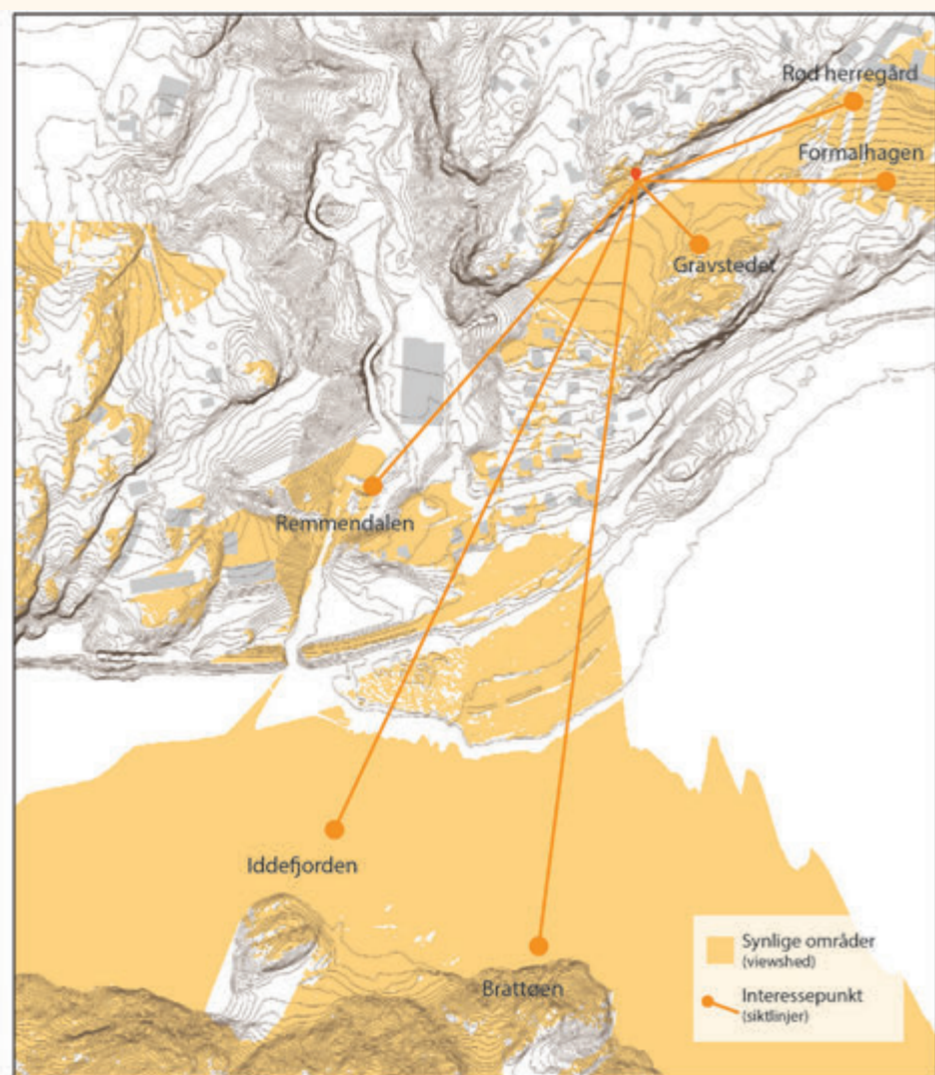
Figur 60: Nisjen illustrert med møblering sett mot nordøst

Figur 61: Nisjen illustrert med møblering sett mot sørvest

3.3.3 Gjengrodd utsikt

Konsekvensen av gjengroingen har vært størst på blomsterberget. I tillegg til at stiene nesten er forsvunnet, er siktlinjene stort sett brutt på grunn av høyvokst vegetasjon. Nisjene er gjerne plassert med tanke på gode utsiktsforhold, og tidligere har det vært en tydelig kobling til landskapet rundt og Iddefjorden. Kartet under er utarbeidet med utgangspunkt i en identifisert nisje på blomsterberget, og viser hvilke områder som kan ha vært synlig fra dette punktet (med utgangspunkt i DTM.) Figur 63 illustrerer dagens situasjon hvor utsikten er blokkert av høyvokste trær.

Figur 62: Viewshed-analyse fra nisjen

Figur 63: Dagens vegetasjon illustrert fra nisjen

Figur 64: 1800-tallets vegetasjon illustrert fra nisjen

3.3.4 Hermansfjeld

Det er ingen kilder som viser en sti mot Hermansfjeld, men stedsnavnet er tydelig markert på 1858-kartet (se figur 65) noe som tyder på at det har vært et interessepunkt. Stedet blir også i skriftlige kilder omtalt som Hermans utsikt og et sted man kunne dra for å se på blomster, fugler og drømme. I samme utsagn omtales utsiktspunktet som det øverste hvor man også kunne se over til Remmendalen i vest (Anker-Rasch, 2006). Dette understøtter teorien om et utsiktspunkt her, fordi må man befinne seg på høydedraget til blomsterberget for å se over til Remmendalen. Det er derfor naturlig å anta at Hermansfjeld som er markert på 1858-kartet har vært et målpunkt for vandringer i landskapsparken.

Figur 65: Hermansfjeld markert på 1858-kartet.

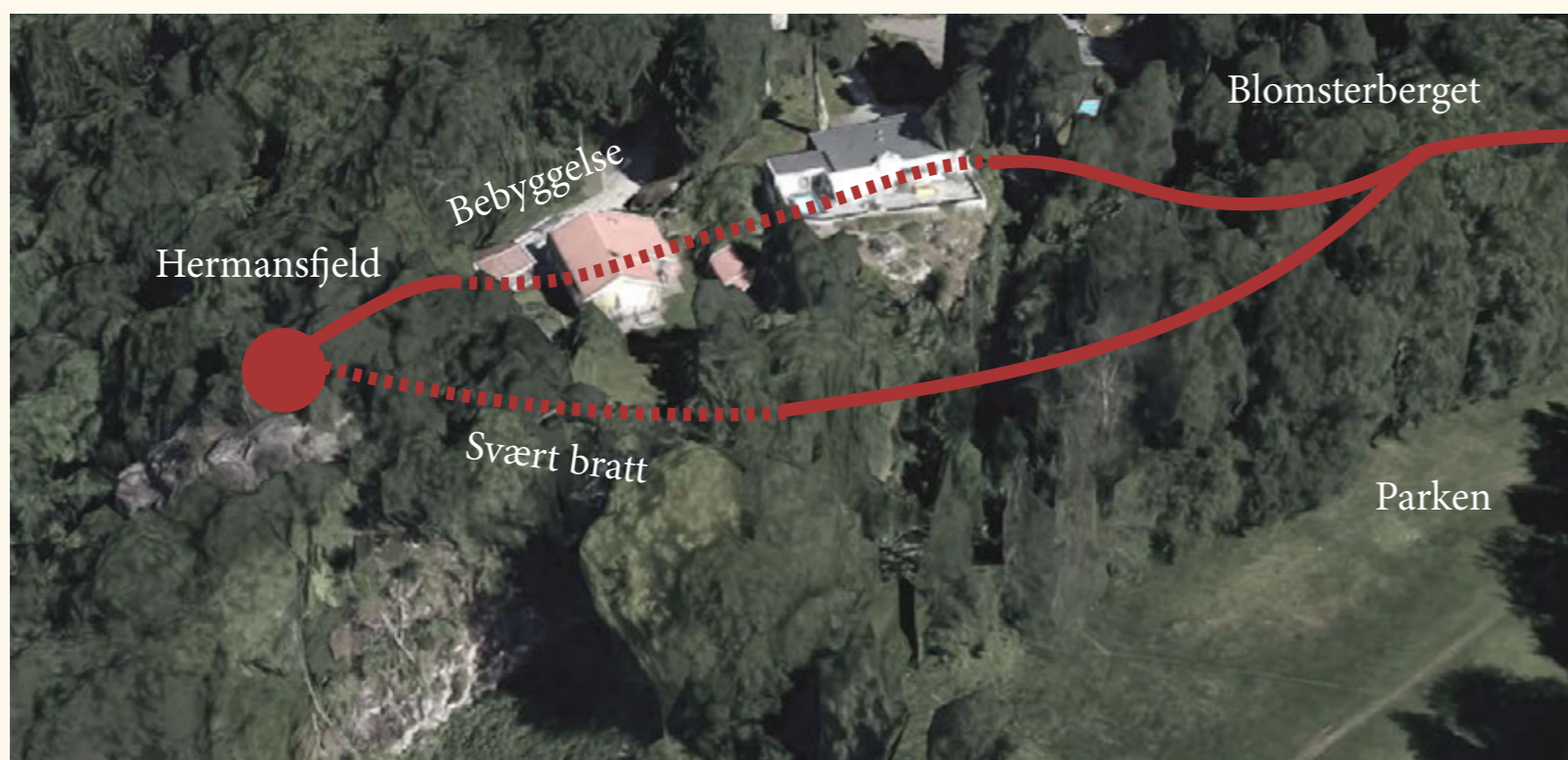
”

«Så hadde barna alle utsiktsområdene hvorfra de kunne se over til byen og alt det som foregikk på fjorden. Den øverste – der man også kunne se over til Brattøen og Remmendalen – ble kalt «Hermans utsikt». Hit elsket han å gå – især etter skoletid for å studere blomster og fugler, men kanskje enda mer å drømme»

”

(Anker-Rasch, 2006)

3.3.4 Hermansfjeld - i dag

Figur 66: De stiplede linjene illustrerer problemene med dagens forbindelse til Hermansfjeld.

Forbindelsen til Hermansfjeld er ikke å finne i landskapet idag, da området er bebygd. Det er vanskelig å komme seg dit fra parken, fordi terrenget er svært bratt i nedkant, og bebyggelse er plassert der det er naturlig at det kan ha gått en sti (se figur 66). Selve utsiktspunktet er der stadig, og man kan fortsatt se mot Remmendalen i vest og Iddefjorden i sør. Likevel er opplevelsen en annen mtp. bebyggelsen i nedkant som virker inn på siktforholdene. Se dagens situasjon (figur 67) og slik det en gang kan ha sett ut (figur 68)

Figur 67: Dagens utsikt

Figur 68: Utsikt sørover mot Iddefjorden slik den kan ha sett ut på 1800-tallet

3.4 Parken

Figur 70: Illustrasjonen viser Parken sett mot sørvest

Som en kontrast til Blomsterbergets slyngende stier mellom trærne, ligger Parken mer vidstrakt og åpent mellom bergene. Enkelte tregrupper, busker og blomster rammer inn den ellers åpne gressletten, mens gravstedet med sin sentimentale verdi utgjør et stemningsskapende innslag.

Figur 69: Delområdet avgrensing som en del av Rødsparken vest

3.4 Parken

Med Parken tenker vi på det vidstrakte området mellom de to bergknausene der gresseng og gamle trær dominerer. Fra barokkhagen danner Parkens midtakse en overgang mellom det formale og den engelske landskapsparken. Her ble det plantet bøk i rekke for om lag 200 år siden. Dette var et bevisst valg for å holde sikten og landskapet åpent (Bruun, 2007). Landskapsrommet her byr på varierte opplevelser med intime og lukkede rom, vidstrakte åpne flater og myke gressarealer. Dette området avgrenses i nord vest der park møter steil bergvegg. Gressarealet har vært preget av ulik bruk og har tidligere vært beitemark, åker og eng og er i dag preget av gjengroing og et tilfeldig preg.

Figur 71: Aksen fra formalhagen leder inn i Rødsparken vest

Figur 72: Bergveggen danner en tydelig avgrensning av Parkens utstrekning mot nord.

Figur 73: Den åpne gressflaten rammes inn av løvtrær

”

Ved siden af Haven ligger en stor Park (”Rødsparken”), som af Eieren med stor Liberalitet er stillet til Publikums Disposition. Ogsaa her findes en talrig Mængde vakre Trær, Ek og Bøk. Særlig vakre er tre Bøgetrær, som staar tæt ind paa hinanden. Efter Traditionen skal de være plantet af den nys nævnte P.M. Anker og to gode Venner til Minde om et for alle Parter Kjært Besøg paa Rød. (...). Ved et Besøg i Rødsparken glædes ikke bare Øiet, men ogsaa Øret. Varm Dyreven som han er, har nemlig Godseier Anker ladet anbringe flere Hundrede Redekasser; disse vedligeholdes og fornyes til stor Glæde for Smaafuglene, som med Iver lægger sin syngende Taknæmlighed for Dagen.

”

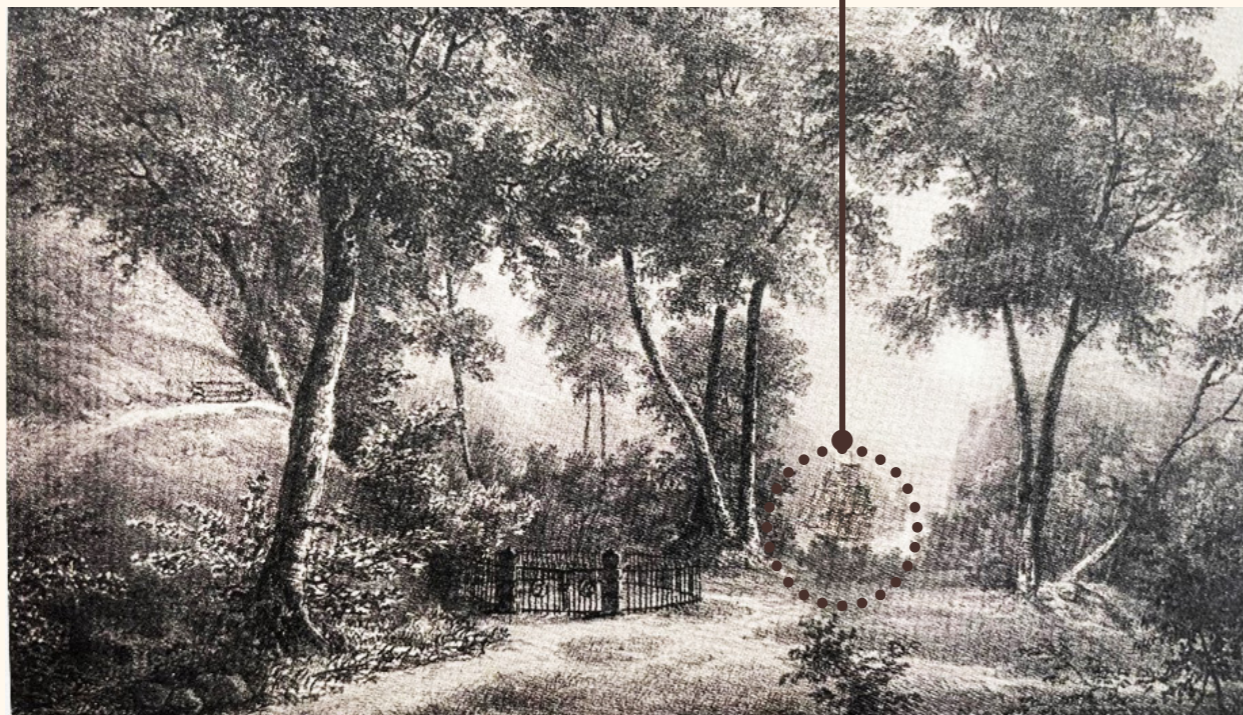
(Nini Roll Anker, gjengitt i Guttormsen, 1996)

3.4.1 Endret opplevelse av landskapet

Visuell kobling mot Iddefjorden

På trykk fra 1835 vises gravstedet i forgrunnen med et skip i bakgrunnen. Dette tyder på at det har vært en visuell kobling til Iddefjorden, også nede fra parken. Ved å etablere siktlinjer basert på en terrengmodell som kun tar utgangspunkt i terrenget (DTM,) kan man identifisere hvilke områder som kan ha vært synlig på 1800-tallet – før all vegetasjonen vokste frem. Det må likevel tas forbehold om at dette ikke gir et nøyaktig bilde av hva som var synlig på 1800-tallet, da det også den gang var mye vegetasjon som blokkerte for utsikt.

Skip på Iddefjorden

Figur 74: Bildet ovenfor tilsier at det har vært en siktlinje mot Iddefjorden tidligere, ref. skipet som vises i bakgrunnen.

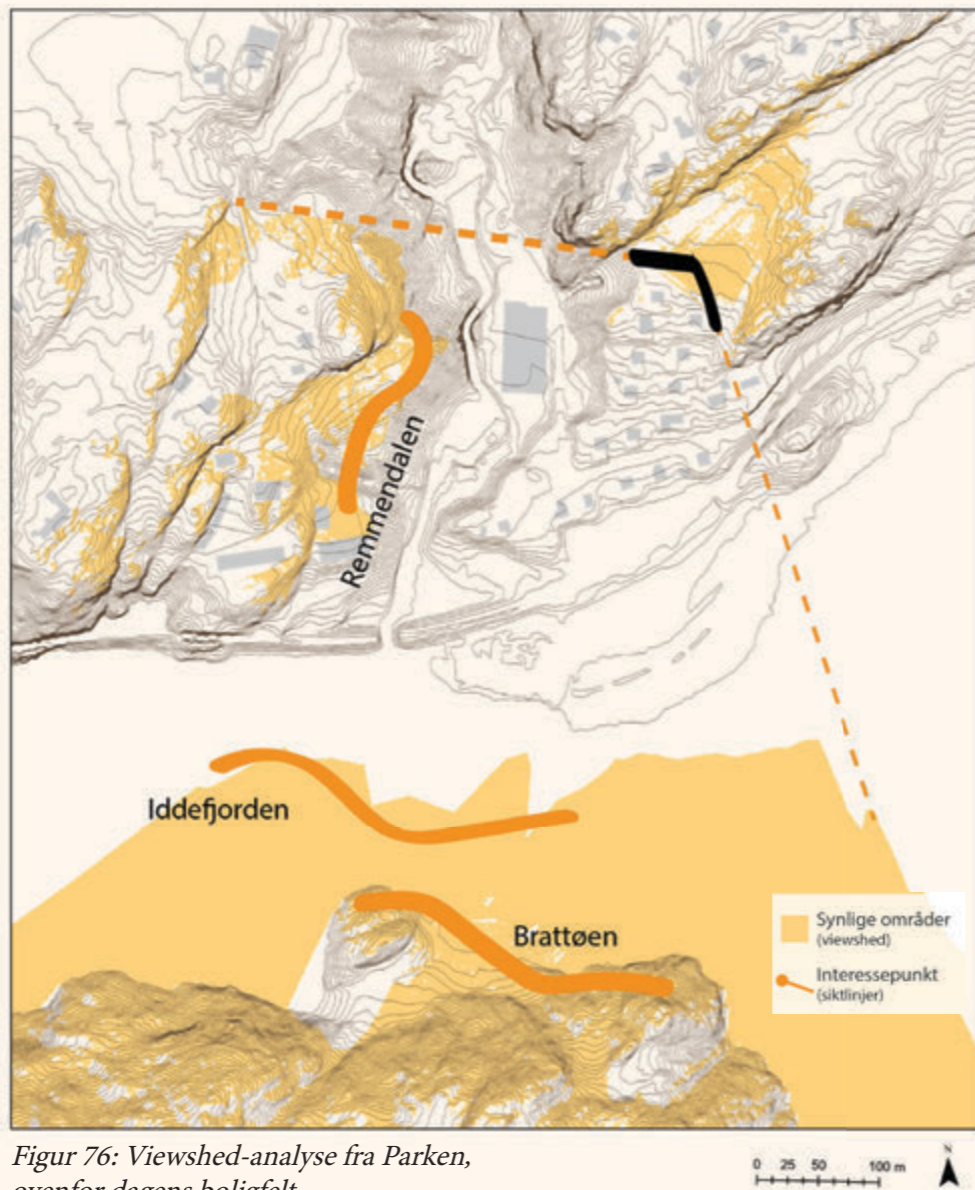

Figur 75: Bildet fra befaring viser hvordan vegetasjonen har vokst seg svært stor og dominerende. Gravstedet skimtes i bakgrunnen.

3.4.1 Endret opplevelse av landskapet

Siktlinjer

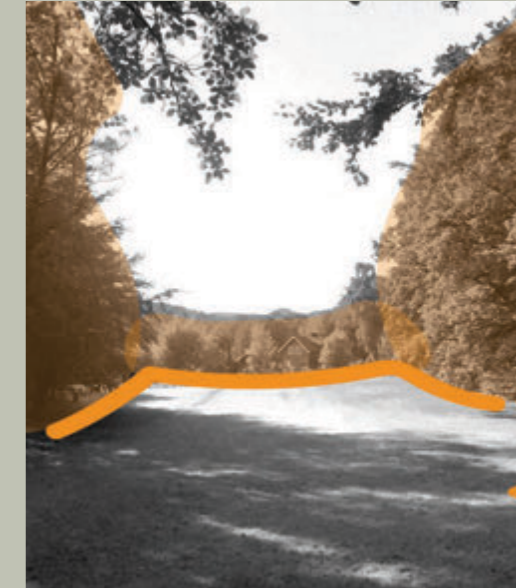
Det er i hvert fall sikkert at vegetasjonen har vært mer gjennomtenkt tidligere, og sannsynligvis har landskapet rundt vært en mye større del av landskapsbildet i parken. Dagens siktlinjer kan enkelt illustreres ved å etablere siktlinjer basert på overflatemodell (DOM,) som inkluderer vegetasjon og bebyggelse. På denne måten har vi forsøkt å vise hvordan vegetasjon og bebyggelse har endret landskapsbildet i parken.

Figur 76: Viewshed-analyse fra Parken, ovenfor dagens boligfelt

Figur 77: Viewshed-analyse fra Parken, mellom Breidablikk og Blomsterberget

Figur 78: Dagens siktlinjer mot landskapet rundt er brutt som følge av vegetasjon og bebyggelse.

Figur 79: Illustrasjonen viser hvilke områder som kan ha vært synlig fra parken mtp. terrengmessige forhold.

3.4.1 Endret opplevelse av landskapet

Bergveggen

Den steile bergveggen reiser seg nærmest loddrett opp fra bakken, og oppleves som en gigantisk mur som nekter deg adgang til Blomsterberget dype huler. Den fremstår som en naturlig del av innrammingen til Parkens slette og vidstrakte landskapsrom, og skaper samtidig en dramatisk kontrast til Blomsterberget. Denne kontrasten var likevel enda tydeligere i Rødsparkens yngre dager, da vegetasjonen ikke dominerte landskapsbildet i like stor grad som den gjør i dag. Store bøketrær med lange, hengende greiner, skygger nå for mye av bergveggen, og man må bevege seg helt inntil for å kunne oppleve dens majestetiske tyngde. Disse bøketrærne ble rundt 1800-tallet plantet med en klar intensjon i henhold til den da rådende landskapsstilen, og gir uten tvil en viss kvalitet til opplevelsen av Rødsparken. Likevel skaper de en viss barriere til et verdifullt element i Parken, som fortjener å komme frem i lyset.

Figur 80: Bergveggen med inskripsjon sett i retning mot herregården

3.4.2 Gravstedet

Frem til ca. 1790 var det vanlig å gravlegge velstående familier under kirkegulvet, men mot slutten av 1700-tallet ble det stadfestet at denne begravelsesmåten var uhygienisk. Samtidig endret menneskesynet seg, og det ble viktig å ta fornuften og naturen tilbake. Man så fordelene ved å flytte de døde ut i grønne lunder og frisk luft, hvor de kunne forenes med jorden. Likevel ønsket gjerne ikke velstående familier å begraves blant allmennheten, og ideen om private gravsteder på egen eiendom ble muliggjort ved kongelig resolusjon (Klingberg, 2019). Private gravsteder var derfor gjerne tilknyttet herregårder og høyere sosiale lag av befolkningen (Eliassen, Anker-Rasch, & Ulsnæs, 2010). På denne tiden var det også vanlig å skaffe seg lystgårder med vakre hageanlegg hvor man plasserte gravstedene. På Rød herregård ble gravstedet plassert vest for formalhagen, i det som senere skulle bli den vestlige landskapsparken.

Gravstedet ble anlagt ved Nils Carsten Tanks død i 1801 (reskript tilsier at kongelig godkjenning ble gjort 1/10 1802 (Klingberg, 2019). I tiden som fulgte ble øvrige medlemmer av Tank og Anker gravlagt her (Eliassen, Ulsnæs, & Anker-Rasch, 2010). Gravstedet er antakelig starten på utvidelsen av landskapsparken i vest, og er stadig et viktig element i parken. Plasseringen er fortsatt den samme, men utformingen er endret flere ganger opp gjennom tidene.

Figur 81: Gravstedet slik det ser ut i dag med kors og steinstøtter

Figur 82: Gravstedet slik det ser ut i dag. Sett fra inngangen

3.4.2 Gravstedet - utvikling

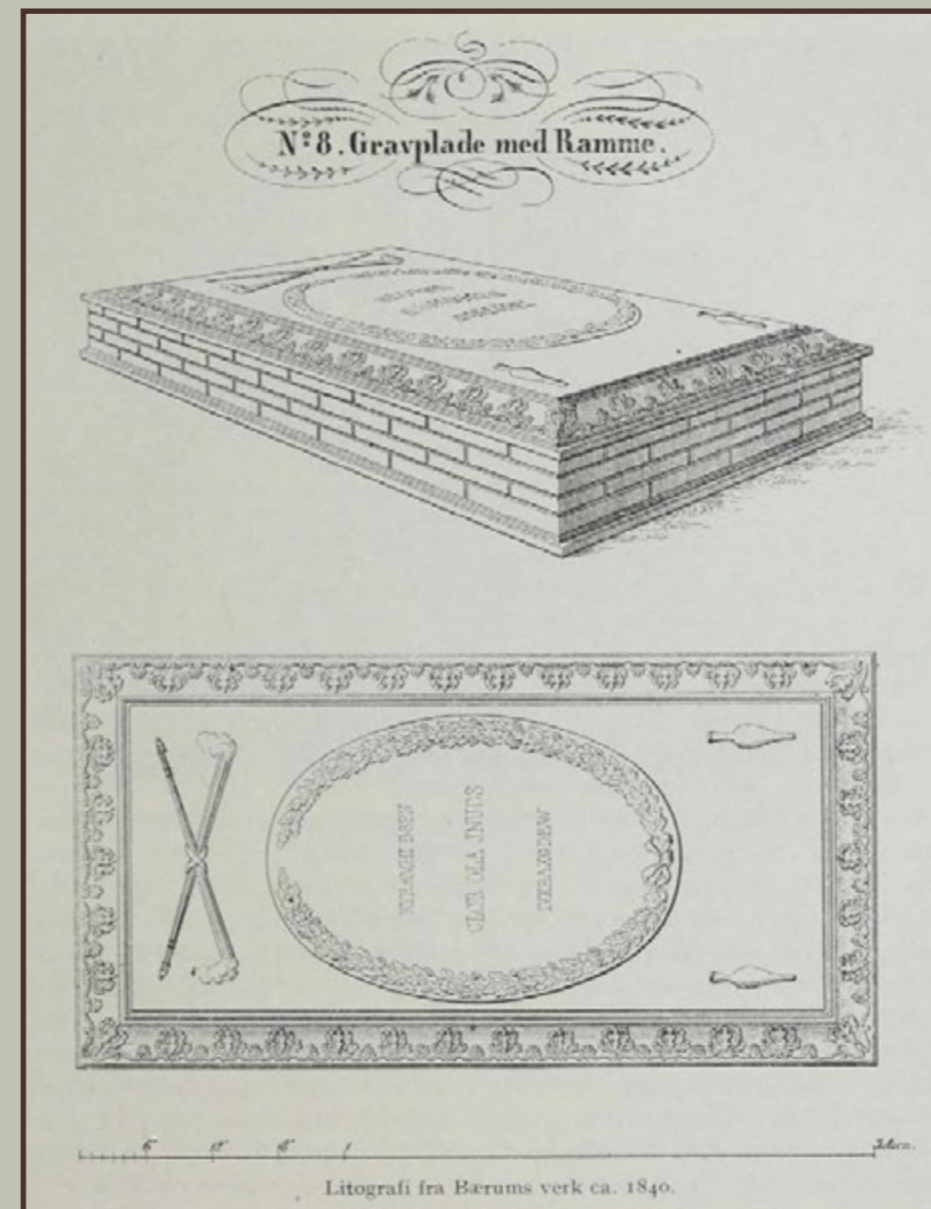
Figur 83: Første maleria av gravstedet fra 1827

Det eneste gjenstående elementet fra anleggelsen, er de solide støpejerns portstolpene. Gravstedet hadde opprinnelig et støpejernsgjerde rundt, som senere erstattet av et stakitt bestående av runde sprosser i valset smijern. Det er dette gjerde som er der i dag. Familievåpenet i porten tilhører Anker, og så annerledes ut da Tank først anla gravplassen (Hernes, 2016).

I dag er det fortsatt en gammel gravplate i det ene hjørne som tilhører Barthe Sophie Jørgensen (født Tank), som døde i 1818. Slike plater ble laget allerede på 1600-tallet, men på Østfolds kirkegårder tilhører støpejernsplatene personer med dødsår fra 1800 og fremover (Hernes, 2016). I dag finnes det eksemplarer av fem gravplater fra Ankerfamilien som er stablet langs sideveggen på herregården, men disse har antakeligvis dannet et gravmonument på den gamle Nordsiden kirkegård (Hernes, 2016). Familien Ankers gravsted på Immanuelskirken i Halden er et annet eksempek der gravplater ble benyttet. Dødsår er fra begynnelsen av 1800-tallet, og viser at det var vanlig å bruke slike gravplater på denne tiden. Dette antyder videre at gravplater sannsynligvis også var de opprinnelige gravmonumentene på gravstedet på Rød.

Figur 84: Familien Ankers gravsted på Immanuelskirken i Halden

Figur 85: Eksempel på gravplate produsert på Bærums verk i 1840

Litografi fra Bærums verk ca. 1840.

3.4.2 Gravstedet - slutten av 1800-tallet

Mot slutten av 1800-tallet ble gravplatene erstattet av gravsteiner med tilhørende kors og blomsterdekorasjon i en 20-30cm høy haug ved hver grav.

Figur 86: Utforming av gravstedet slik det så ut i 1911, illustrert i Lumion

Figur 87: Postkort fra 1911 viser utformingen som trolig kom på slutten av 1800-tallet.

3.4.2 Gravstedet - 1959 til 1972

I 1959 ble gravstedet igjen fornyet og planlagt av hagearkitekt Karen Reistad. Det ble plassert åtte minnesteiner og et stort kors i Iddefjords-granitt (utført av monumenthugger Johansen.) Langsmed gjerdet ble det i tillegg plassert en hekk som rammet inn gravstedet.

Figur 88: Utforming av gravstedet slik det så ut i 1959, illustrert i Lumion

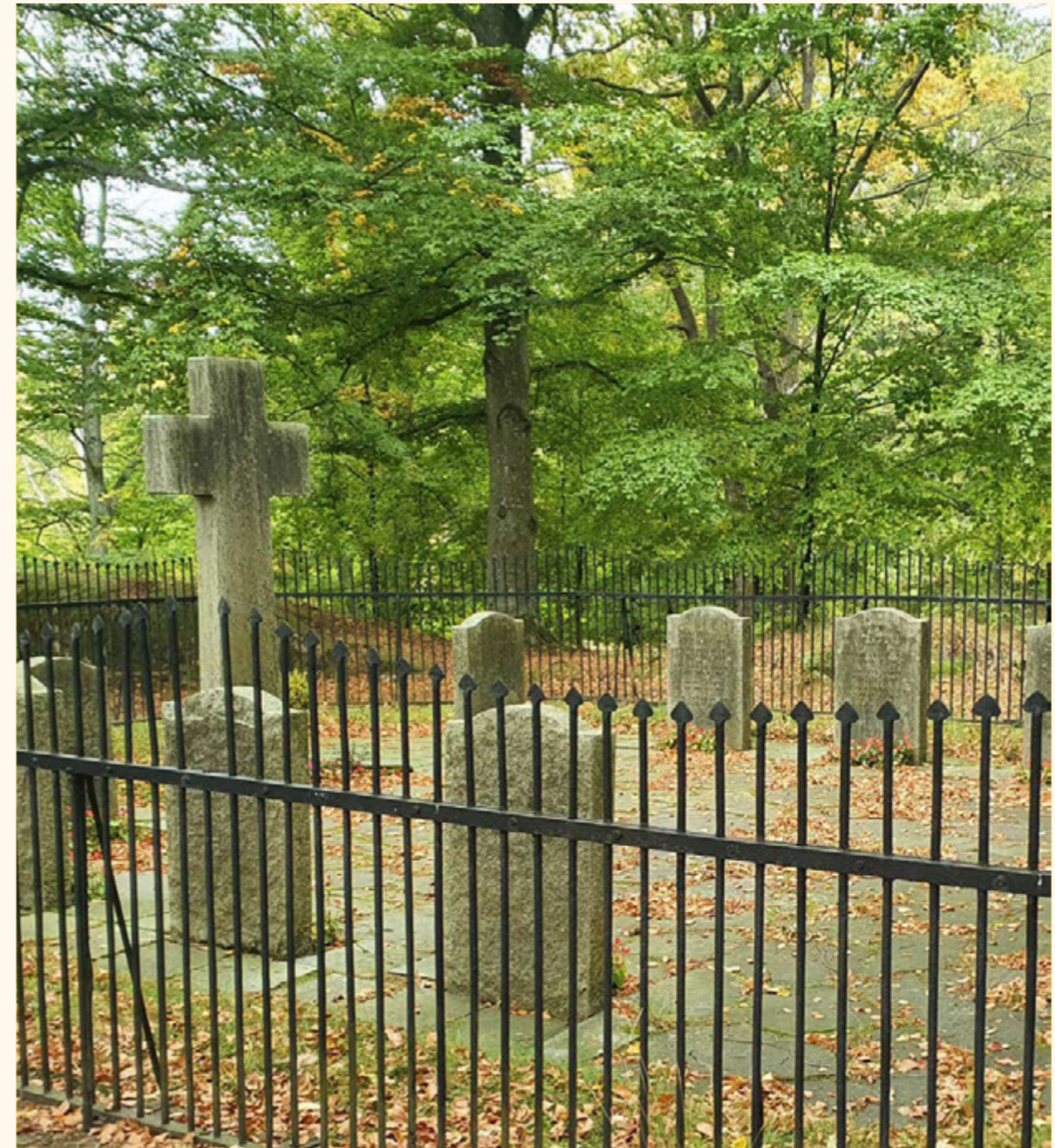
Figur 89: Gravstedet blir omgjort etter Karen Reistads planer fra 1959. Åtte minnesteiner og et stort kors erstatter gravstøttene. En hekk omgir gravstedet. wWW

3.4.2 Gravstedet - i dag

I 1972 ble gravstedet hellelagt og hekken fjernet på grunn av vanskelige vekstforhold og skygge fra trærne (Eliassen, Anker-Rasch, & Ulsnæs, 2010, s. 272). Det er slik gravlunden også fremstår i dag.

Figur 90: Utforming av gravstedet slik det ser ut i dag, illustrert i Lumion

Figur 91: Postkort fra 1911 viser utformingen som trolig kom på slutten av 1800-tallet. Steinstøtter og kors erstatter liggende gravplater laget av støpejern. 30-40cm hauger med vegetasjon anlegges ved hvert gravsted.

3.5 Breidablikk

Figur 93: Breidablikk med lysthuset sett mot vest

Fra gravstedet ledes man videre ut mot Breidablikk, enten mot Utsikten der man kan ta en pust i bakken, sette seg ned og skue utover Fredrikshald, eller videre opp mot Lysthuset, hvor man får oppleve Rødsparkens mest spektakulære utsikt.

Figur 92: Delområdet avgrænsning som en del av Rødsparken vest

3.5 Breidablikk

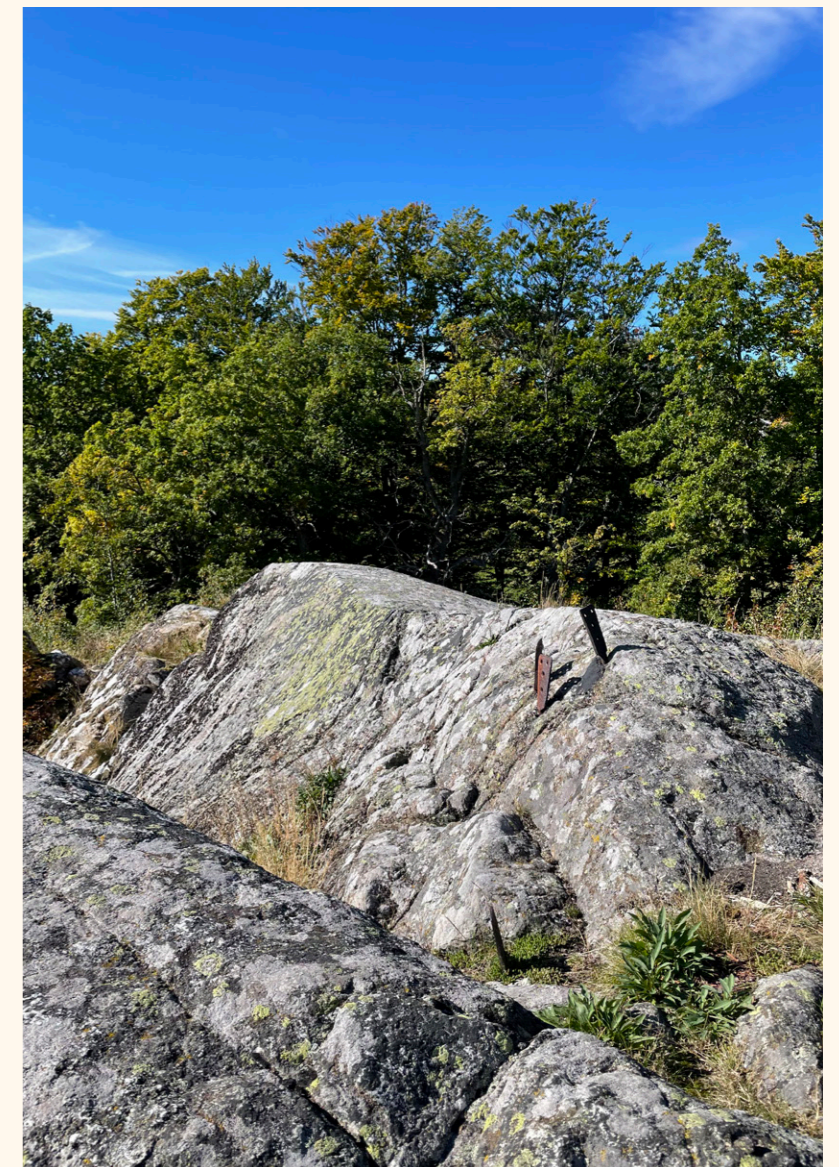
Breidablikk er et navn som fremkommer ved lysthuset på 1858-kartet – og vi har valgt å benytte navnet om hele det sørlige berget som innbefatter både utsikten og lysthuset. Fra det mer lunefulle gravstedet går det en sti opp på det åpne berget hvor en panoramautsikt åpenbares – med utsikt utover Iddefjorden, Halden og festningen. Breidablikk utgjør en fin kontrast til den øvrige parken hvor man stort sett beveger seg under trekronene. Denne kontrastvirkningen mellom det åpne og lukkede rommet er et viktig trekk ved landskapsstilen. Selv om Breidablikk i dag kun består av berg i dagen, er det tydelig at dette har vært et viktig målpunkt under spaserter i parken, og kilder tilsier at det har vært både benker og lysthus her.

Figur 94: Utsikt mot Iddefjorden.

Figur 95: Halden by i det fjerne

Figur 96: Rester etter lysthuset

3.5.1 Lysthuset - historiske kilder

I dag er de eneste gjenværende sporene etter lysthuset noen bolter i berget. Akkurat når disse stammer fra, og når lysthuset forsvant, vet man ikke med sikkerhet. I arbeidet med å datere oppførelsen av lysthuset finner man noe motstridende fakta. Mange av kartene fra 1800-tallet baseres på oppmåling fra 1824. Blant disse finner man Roosens og Garbens kart. Garben har verken med lysthuset eller stier som fører dit (se figur 97). Rosen har derimot markert en sti og et felt som muligens symboliserer et lysthus i det omtrentlige området det skal ha vært (se figur 98). Dette kan tyde på at lysthuset ble oppført allerede i tiden før 1824. Med sikkerhet vet man at lysthuset var oppført i 1858 ettersom man både finner det i Grimsgaards kart og i foto fra rundt 1890 (se figur 99/100/101).

Figur 97: Utsnitt av kart med oppmåling fra 1824 av Garben

Figur 98: Utsnitt av kart med oppmåling fra 1824 av Roosen

Figur 99: Utsnitt av kart fra 1858

3.5.1 Lysthuset - fotografi

Disse fotografiene har vært sentrale for rekonstruksjonen av lysthuset. Selve lysthuset er ikke fokus i fotografiene, men sier likevel nokså mye om utforming og plassering.

Figur 100: Fotografi av Geelmuyden fra ca. 1890 viser Rødsparken sett fra Iddefjorden. Lysthuset kan ses i venstre del av bildet.

Figur 101: Fotografi av Kylander viser Rødsparken sett fra Iddefjorden. Lysthuset kan ses i venstre del av bildet.

3.5.1 Lysthuset - rekonstruksjon

På befaring oppdaget vi noen rester av rustne bolter i berget. Noen av disse er svært godt bevart mens andre har forsvunnet helt (se figur 102). Dette gjorde det mulig for oss å fastslå en presis plassering av lysthuset på Breidablikk. Boltene tyder på at de samlet sett utgjør en oktogon og at det dermed er naturlig at lysthuset har hatt 8 kanter. Dette ser også ut til å stemme overens med fotografi av lysthuset fra Iddefjorden (se figur 100 og 101). Ved å måle avstanden mellom to motsatt stilte bolter anslo vi diameteren til fundamentet på 320cm (se figur 103 og 105). I tillegg kunne vi ved hjelp av fotografi anslo lysthusets utforming. Materialvalg og detaljer i oppbygning er basert på samtaler med Bjørn Anders Fredriksen og referanseprosjekt. Resultatet av endelig forslag til rekonstruksjon kan ses her:

<https://www.youtube.com/watch?v=CcyvkaHmQKk>

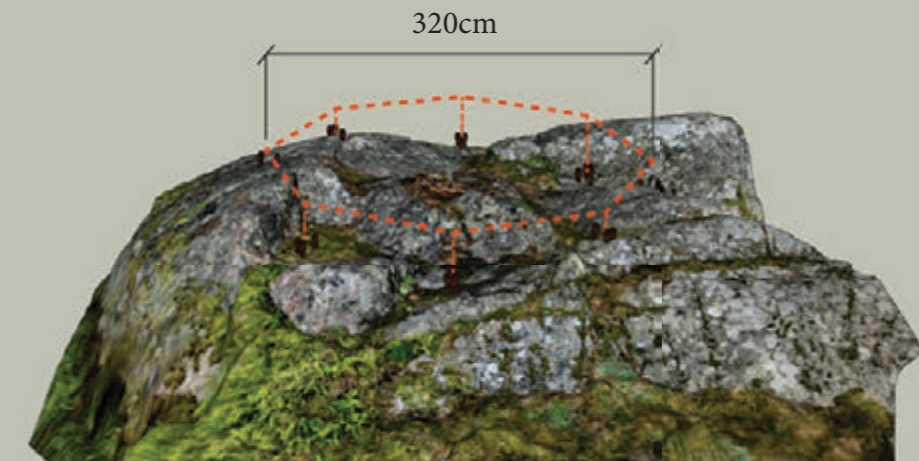
Figur 102: Eksempel på godt bevarte bolter

Figur 103: Oppmåling av diameter til lysthus

Figur 104: Illustrasjon av hvordan lysthuset kan ha sett ut

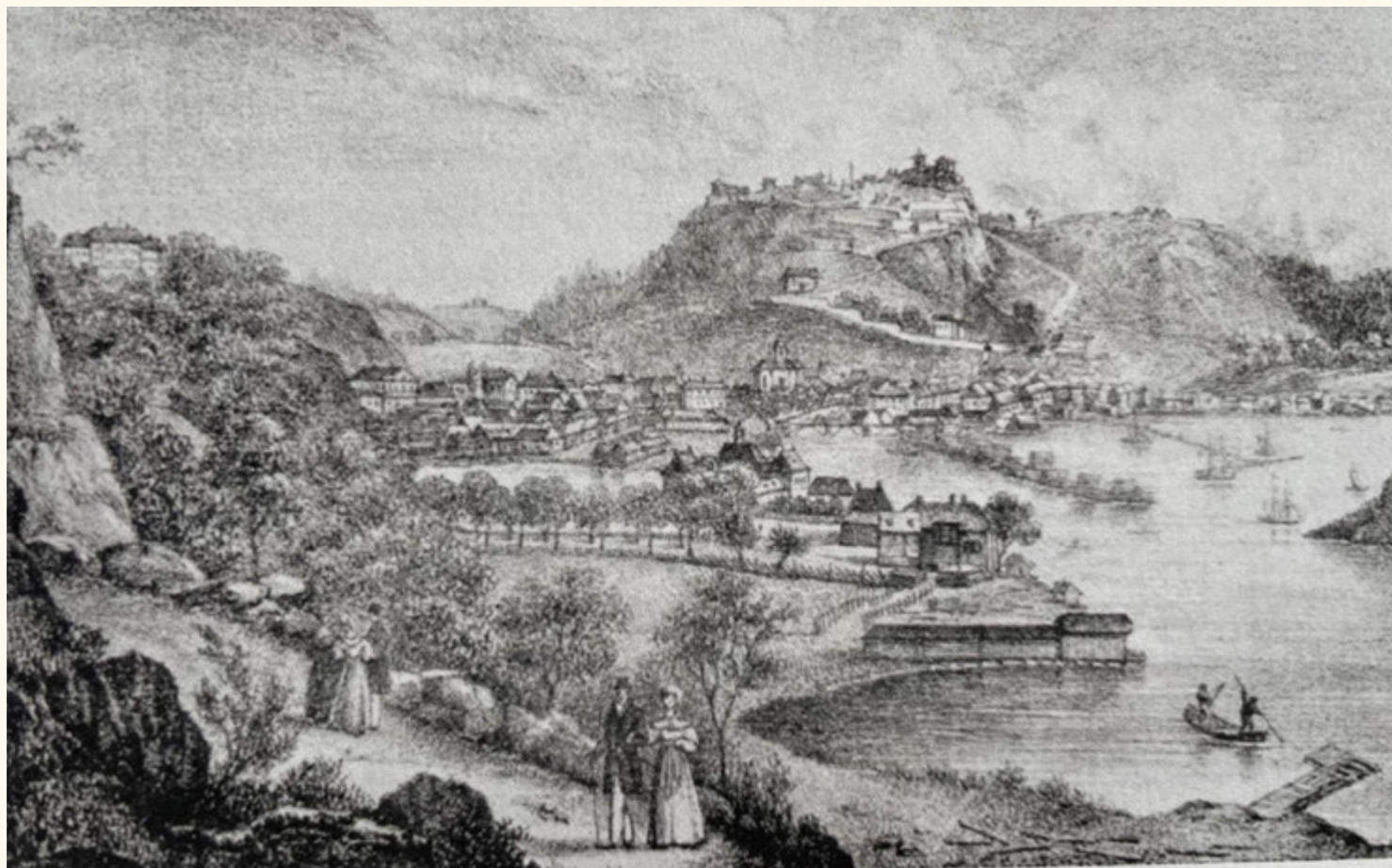
Figur 105: Illustrasjon som viser hvordan vi fastslo lysthusets form og størrelse. Terrenget her er scannet inn med Polycam

Figur 106: Resultat av arbeid. Forslag til konstruksjon av lysthuset

3.5.2 Utsikten

Utsikten er et av de godt bevarte utsiktspunktene i hageanlegget som fortsatt er tilgjengelig for publikum. Jacob Conings maleri fra 1699 viser at Breidablikk ble benyttet også før landskapsparken ble anlagt, og Rød ble en mektig herregård. I dag består *Utsikten* av berg i dagen, uten noe videre opparbeidelse, bare en antydning til en nisje (se figur 110) Litografiet fra 1835 (se figur 107.) viser spaserende mennesker i søndagsantrekk. Det er uvisst akkurat hvor dette er tatt fra, men utsiktsforholdene tilsier at det er i nærheten av *Utsikten*. Dette illustrerer at Breidablikk og *Utsikten* nok har vært en viktig del av spaserrundene i hageanlegget.

Figur 107: Litografi fra 1835

Figur 108: Utsikt fra Breidablikk

3.5.2 Utsikten

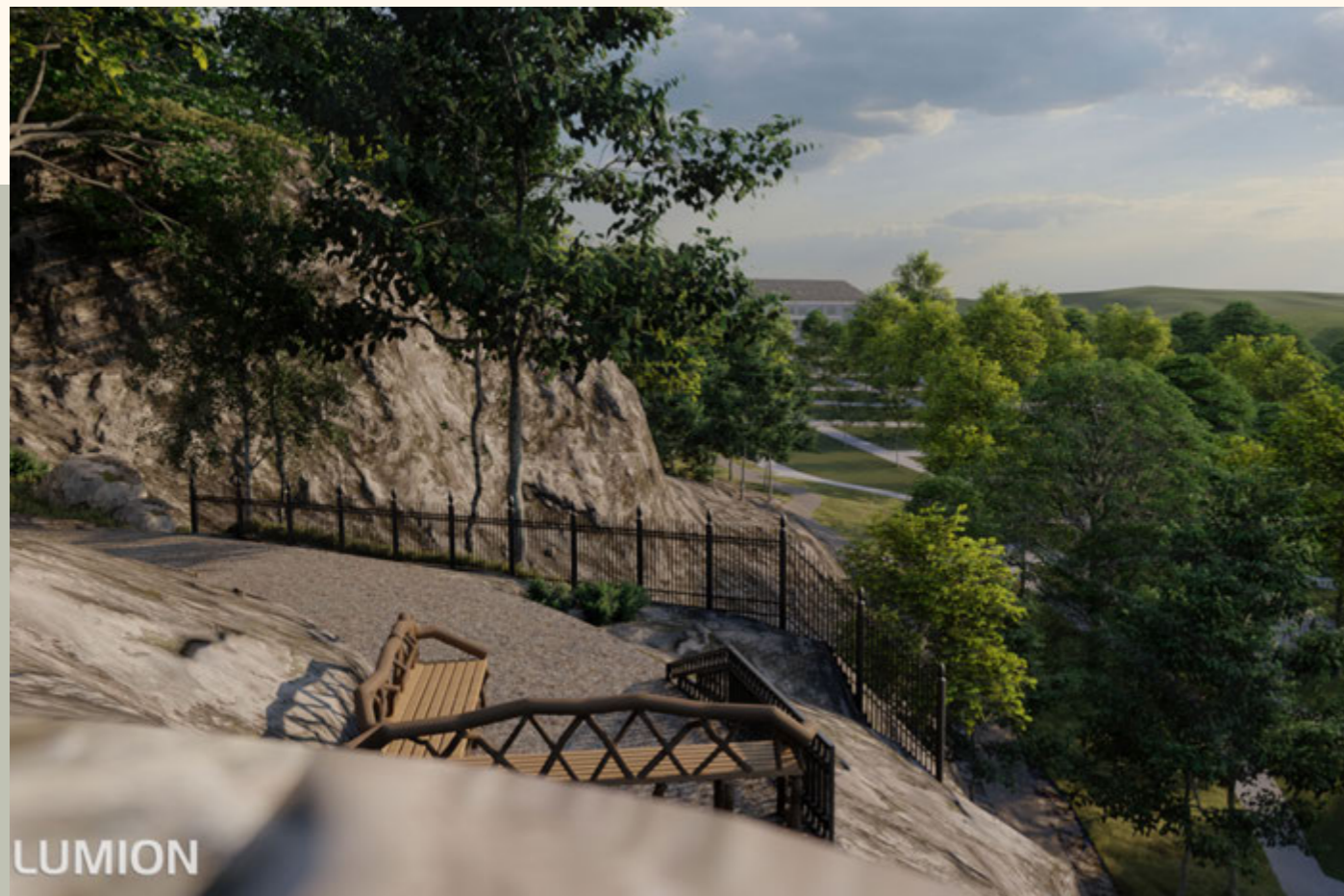
Idag ser man antydninger til en nisje i berget (se figur 110). Fotografi fra før 1875 viser at *Utsikten* tidligere har vært mer opparbeidet med bl.a. en benk. Fotografiet kan ikke nøyaktig dateres, men man vet at det er tatt før 1875 og ombygging av vestre sidefløy.

Figur 110: Fotografi fra nisjen slik den ser ut idag

Figur 111: Fotografi som viser utsikten sørover tatt fra nisjen

Figur 109: Illustrasjon som viser Utsikten med sikt mot herregården

Figur 112: Fotografi fra før 1875 som viser Utsikten med sikt mot herregården

3.5 Oppsummering av opplevelsene

Figur 113 viser en rekke illustrasjoner fra Rødsparken vest. Dette skal gi en idé av hvilke inntrykk man sitter igjen med etter en tur gjennom parken

4: Tiltaksplan og refleksjon

Figur 114: Utsikt over Halden fra Breidablikk. Tatt ca. 1890

4.1 Bevaring av gamle hageanlegg

Gamle hageanlegg kan fortelle noe om tidene de har gjennomlevd, og er en viktig kilde til kunnskap om fortiden. I tillegg til det historiske aspektet, har gamle hager generelt en stor opplevels- og bruksverdi. Det er derfor viktig å ivareta og skjøtte det som riksantikvaren omtaler som «den grønne kulturarven» (Riksantikvaren, 2016). En utfordring er at den er i stadig endring. Den vokser og dør, skifter uttrykk med årstidene, og endres etter eiers interesser, økonomi og gjeldende stilart.

Det er i hovedsak de private eiernes fortjeneste at det fortsatt finnes gamle hageanlegg. Siden 1800-tallet har hageanlegget på Rød forfalt pga. konkurs, dårlig økonomi og nedgangstider. I 1961 ble det etablert en stiftelse på Rød herregård med formål museumsdrift. Siden den gang har derfor bevaring og formidling vært en prioritert. Når det gjelder hagen, bærer den likevel preg av forfallenhet. Dette gjelder spesielt landskapsparken i vest - i tillegg til å være gjengrodd, er deler av parken forsvunnet som følge av bebyggelse. Dette er en vanlig konsekvens når skjøtsel blir nedprioritert. Man glemmer hva som har vært, parken mister verdi og det blir lettere å bygge ned. I landskapsparker kan gjerne gjennomtenkte treplantinger oppfattes som «tilfeldig» natur, og i en forfallen tilstand kommer ikke komposisjonen til sin rett (Fredriksen, u.å.).

Vi opplever at gamle hageanlegg ikke er en stor nok prioritert i Norge, og at det tildeles for få midler til å undersøke, opprettholde og restaurere. Skjøtselsoppgaver er gjerne ikke prioritert nok – som f.eks. på Rød hvor det kun er ansatt en gartner i 20% stilling. Et annet dilemma er ansvarsfordeling - hvem skal ha ansvar for en eventuell restaurering?

Når det gjelder Rødsparken vest, er det stadig antydninger til landskapspark, men i mindre utstrekning og utsmykning enn det har vært. Når det kommer til spørsmål om restaurering, må man ta utgangspunkt i internasjonale føringer gitt gjennom Firenzecharteret. ICOMOS-IFLA's internasjonale komité vedtok i 1982 et charter som omhandler bevaring av historiske hager. Her fremgår det i artikkel 15 at ingen restaurering eller rekonstruksjon av en historisk hage skal gjennomføres uten at dokumentasjon om hagen har blitt sammenstilt (ICOMOS, 1982).

I rapporten om Rødsparken vest, er det nettopp dette vi har forsøkt å gjøre. En eventuell restaurering må nødvendigvis foregå med utgangspunkt i en tolkningsplan.

En utfordring ved landskapsparken vest, er at det ikke finnes nok kildemateriale til å gjennomføre en nøyaktig tilbakeføring. Ved kunnskapshull må man foreta kvalifiserte gjetninger basert på de kildene man har, og eventuelle referanseprosjekt. Kunsthistorikeren Maria Flinck mener man i slike tilfeller må bruke begrepet tidstypisk etterligning (Flinck, 2013, s. 23). Dette har også vært målet vårt med rødsparken vest - å gjenskape opplevelsen av å vandre i en landskapspark, heller enn en nøyaktig tilbakeføring.

En annen utfordring ved tilbakeføring, påpekes i artikkel 16 i Firenzecharteret, hvor det fremgår at ingen epoke i hagens historie bør få forrang fremfor en annen, men at i de tilfeller hvor hagen er ødelagt kan en rekonstruere på bakgrunn av fysiske spor eller annen pålitelig dokumentasjon (ICOMOS, 1982). Tolkingsplanen som er utarbeidet for Rødsparken vest, er med utgangspunkt i parkens utforming på 1860-tallet – og fremviser således en spesifikk epoke. Der det har vært relevant, er likevel historikken før og etter også medtatt.

Fordelen med rødsparken vest, er at det er veldig tydelig at 1800-tallet er storhetstiden. Mange deler av landskapsparken (herunder f.eks. blomsterberget) er kun blitt benyttet i dette tidsrommet og ikke gjennomgått stilendringer på samme måte som formalhagen. Der det ikke går utover andre epoker, er det derfor naturlig å bruke 1860-tallet som utgangspunkt for en eventuell «tidstypisk etterligning.» Gravstedet er likevel et eksempel på at det har skjedd endringer i senere tid som må vurderes nærmere.

4.2 Tiltaksplan

Møblere Hermansfeld og gjøre det tilgjengelig for besøkende

Koble nye stier på eksisterende turstier

Koble nyetablert stisystem på eksisterende turstier

Bevaring av eksisterende trær i Parken, samt reetablere buskrekken langs hovedaksen.

Reetablering av stiene og nisjene på Blomsterberget og i Parken. Krever rydding av vegetasjon slik at sikten bedres, samt bearbeiding av terreng for å gjøre stiene gode å bevege seg på.

Reetablering av hekken rundt gravstedet, i henhold til Karen Reistad opprinnelige intensjon fra 1959. Det vil være nødvendig å fortynne vegetasjonen rundt for å bedre vekstvilkårene.

Rekonstruere benken som stod plassert på Utsikten på slutten av 1800-tallet, samt bearbeide terrenget for å gi plass til opphold.

Rekonstruere lysthuset.

- Eksisterende tursti
- Eksisterende stier
- Nye stier

Tiltaksplan - Rødsparken vest

LAA321

01.12.2022

M1:1500 / A3

4.2.1 Stisystem

Vi mener Blomsterberget må reaktiveres for at landskapsparken skal bli fullendt. Stinettverket må ryddes frem, og skogen tynnes ut enkelte steder for å gjenoppta siktlinjer mot omkringliggende landskap. Utbyggingen på blomsterberget gjør det vanskelig å ta tilbake stinettverket nøyaktig slik det en gang har sett ut, men med ganske enkle tiltak kan man i hvert fall «ta tilbake» deler av Blomsterberget. Det er tydelig at slike «rekreasjonsrunder» var typisk for tiden, og tilsvarende stisystem kan man finne i f.eks. lystskogen ved Oscarshald.

Vi mener derfor det er naturlig å reetablere et stisystem i lystskogens ånd. Dette bør innebære å restaurere trappen opp til Blomsterberget og etablere stisystem tilsvarende de på tiltaksplanen. Forbindelsen til Hermansfjeld er vanskelig å tilbakeføre med tanke på bebyggelse og bratt terreng. Vi har medtatt en forbindelse som kan være mulig å gjennomføre, men det krever ytterligere befaringer å finne riktig rute. Alternativt må de to ytterste husene rives for å oppnå den mest optimale stiløsningen.

Det finnes også en tursti langs Remmenbekken som man kan koble seg på, noe som ville skapt en god forbindelse til det omkringliggende landskapet. Rød herregård kunne på denne måten utgjort et godt turutgangspunkt, hvor man kunne oppleve både formalhagen, landskapsparken(e) og naturen rundt.

Forslag til tiltak:

- Etablere stier tilsvarende tiltaksplanen
- Tynne ut skog for å gjenopta sikten fra nisjene.
- Koble på eksisterende tursti ved Remmenbekken

Figur 115: Vi har brukt Oscarshald som referanseprosjekt til nedtegning av stisystem

Figur 116: Utklipp av tiltaksplan av forslag til rekonstruksjon av stisystemet på Blomsterberget

4.2.2 Lysthuset

Lysthuset kan betegnes som et av de mer interessante målpunktene i Rødparken vest på 1800-tallet. Muligheten til å oppholde seg på Breidablikk og se utover Iddefjorden fra lysthuset i naturskjønne omgivelser, er noe som alene hadde gitt landskapsparken et pust av frisk luft. Koblingen til herregården og formalhagen vil da blitt forsterket, både grunnet likhet i elementer og den direkte visuelle koblingen. Lysthuset vil også vært godt synlig fra fjorden og styrket hele Rødsparken vest sin posisjon som del av Rødsparken.

Selv om de eneste gjenværende sporene etter lysthuset er noen rustne bolter i berget, trenger det nødvendigvis ikke være slik. En reetablering vil kunne basere seg på konkrete kilder og gi en god representasjon av hvordan det så ut og hvilken rolle det hadde for Rødsparken på 1800-tallet.

Forslag til tiltak:

- Reetablere lysthuset med utgangspunkt i tiltaksplanen

Figur 117: Rekonstruksjon av lysthuset

4.2.3 Vegetasjon

Eksisterende trær

I dag er det bøke- og eiketrærne som dominerer mye av landskapsrommet mellom bergknausene. I løpet av de 200 årene som har gått siden utplantingen av disse trærne har de rukket å vokse seg til en betydelig størrelse, noe som naturlig nok også medfører mer skygge og vanskeligere vekstforhold for bunnvegetasjon. Som vi har diskutert påvirker dette også siktlinjene og den opplevde stemningen i stor grad. Vi ser det som uheldig å felle flere trær enn nødvendig da de har en stor økologisk verdi, gir tidsdybde til anlegget så vel som å være et romdannende element. Der tynning kan bidra til å gjenetablere viktige visuelle koblinger med fjorden eller hovedhus bør det gjøres vurdering av hvert enkelt tre i samråd med arborist.

Prydbusker og blomster

Dårlig lystilgang er sannsynligvis årsaken til at det ikke finnes spor av prydbuskene og blomstene som trolig skal ha preget Rødsparken vest (Eliassen S. G., 1997). Vi ser det som lite realistisk å plante langs nedsiden av bergveggen der det er spesielt skyggefullt grunnet bøketrærnes tette krone. Vi vil heller anbefale å plante blomster og prydbusker på steder der det er naturlig å oppholde seg i lengre tid, som ved nisjene. Dette fordrer at det blir bevilget midler og ressurser til etablering og skjøtsel. Grunnet lite kildemateriale har vi ikke lyktes med å identifisere hvilke arter som har blitt benyttet. En tidstypisk etterligning basert på hvilke planteslag som ble benyttet på anlegg fra samme periode kan vurderes.

Reetablere eng

Gressletta mellom bergknausene har hatt ulik bruk gjennom tidene fra åker til eng. Det engelske kulturlandskapet var utgangspunktet for Browns landskapsstil og Røds bølgende gressflater passer godt med dette. Sletta har i dag et tilfeldig preg og virker noe neglisjert. Vi foreslår å reetablere eng her, da det tilfører estetisk verdi og så vel som å bidra til et rikere artsmangfold som er viktig for at pollinatorer og andre smådyr skal kunne trives. Her fordrer det også økte ressurser til etablering og skjøtsel der det blir nødvendig å slå engen hver sesong.

Forslag til tiltak:

- Bevaring av eksisterende trær så langt det er mulig. Tynning av trær det muliggjør visuell kobling mot fjorden
- Bruke blomster og prydbusker i sammenheng med nisjer for å betone disse punktene
- Gjenskape buskrekken vlangs hovedaksen for å tydeliggjøre kobling med formalhagen
- Reetablere eng på sletta

Buskrekken langs hovedaksen

En gjenskapning av buskrekken som er tegnet inn på kartet fra 1858 og som skimtes i fotografiet fra gartnerboligen (se figur 118) kan være et godt grep for å koble Rødsparken vest sammen med formalhagen og tydeliggjøre at anlegget fortsetter nedover aksen. Det vil også bidra til å gi dybde og tydeliggjøre linjeføringen. For at buskrekken ikke skal komme i konflikt med sikt, fordrer dette at den holdes under brysthøyde. Beskjæring vil avhenge av valg av art, men generelt bør den klippes minst to ganger i året. Basert på tolkningsplanen er buskrekken 170 m + 160 m lang. Også her mangler vi kilde som stadfester art.

Figur 118: Fotografiet fra 1892 viser den lave hekken.

4.2.4 Møblering

Samtidig som det omfattende stisystemet ble etablert i Rødsparken, ble det også etablert en rekke nisjer og utsiktspunkt i tilknytning til stiene. Dette var naturlige stoppesteder som hadde en verdi i seg selv, enten det var beplantning med prydderdi rundt nisjene eller et sted å nyte utsikten. Foruten fotografiet av gutten på Utsikten (se figur 121), finnes det ingen kilder som kan gi oss bekreftelse på om det var noen form for møblering andre steder langs stien. I vår tolkning har vi likevel tatt utgangspunkt i at det på 1800-tallet var plassert benker ved nisjene og utsiktspunktene, nettopp fordi dette var naturlige steder å stoppe opp. Fotografiet fra Utsikten viser hvordan benken der oppe så ut, men vi anser denne utformingen som uegnet for nisjene og de andre utsiktspunktene i parken, da benken er for store og massive for mange av disse stedene. Ettersom det ikke finnes andre gode kilder som gir et bilde av hvordan disse benkene kan ha sett ut, har vi tatt utgangspunkt i benkene i formalhagen, basert på fotografier herfra (se figur 120).

Et tiltak for å gjenskape opplevelsen av en 1800-talls landskapspark, vil være å rekonstruere disse benkene, og plassere de ut på de ulike interessepunktene langs stien. Dette vil legge til rette for at brukerne av Rødsparken kan sette seg ned, og bli mer oppmerksomme på de kvalitetene som finnes på stedet. I tillegg vil det bidra til å fortelle historien til Rødsparken på en visuell måte. Benkene skal være enkle å tilpasse ut ifra hvor mye plass det er til rådighet på de ulike stedene, i tillegg til materialsammensetning.

Mesteparten av gjerdene som den gang avgrenset landskapsparken mot formalhagen og videre vestover, er blitt fjernet. Deler av gjerdet på Utsikten er godt bevart, men det er likevel et potensial for tilbakeføring av gjerdet, slik det så ut på slutten av 1800-tallet. Eikenøttene som en gang prydet gjerdestolpene, er fjernet. Dette for å beskytte de mot vandalisme og tyveri, ifølge Berit Swensen (pers. komm.), som er fagkoordinator for Rød herregård. Vårt forslag er at gjerdet, sammen med eikenøttene, monteres. En robust monteringsmetode, kombinert med en tydelig formidling av gjerdets verdi og kontekst, vil forhåpentligvis bidra til økt respekt for det som en gang var, og hindre fremtidig ødeleggelse.

Figur 119: Gjerdet på Utsikten med eikenøttutforming av gjerdestolpene

Figur 120: Møblering brukt i formalhagen rundt år 1910

Figur 121: Fotografi fra før 1875 som viser Utsikten med sikt mot herregården

Forslag til tiltak:

- Plassere benker på interessepunkter langs stien
- Gjerdet med eikenøttene på utsikten monteres

4.2.5 Formidling

En viktig del av vår tiltaksplan for Rødsparken vest, er å skape interesse og engasjement rundt landskapsparken slik den fremstod på slutten av 1800-tallet. Dette kan oppnås gjennom god tilrettelegging for ulike aldersgrupper, både gjennom fysisk utforming, men også ved hjelp av formidling som er lett tilgjengelig for brukerne av parken. Vårt forslag innebærer bruk av ulike metoder og arenaer for formidling. En måte å formidle historien til Rødsparken på, kan være å plassere ut plansjer med QR-koder, hvor kodene leder til interaktive panoramabilder fra den digitale modellen vi har laget. Plansjene skal plasseres i tilknytning til interessepunkter rundt om i parken, for eksempel ved gravstedet, utsikten eller lysthuset. Bildene skal være tatt fra samme ståsted som der plansjen står, slik at brukerne lett kan sammenligne dagens situasjon med hvordan parken fremstod på 1800-tallet. Inne i panoramabildene, kan trykke seg inn på enkle informasjonstekster, som sier noe mer om stedets historie og kontekst.

I forbindelse med kurset LAD302, har det også blitt utviklet en digital plattform for Rød herregård. Plattformen skal fungere som en digital historiebok om Rød herregård og Rødsparken. Ulike former for visuelt materiale, i kombinasjon med korte informasjonstekster, skal presentere Rødsparken vest på en spennende og lett tilgjengelig måte. Plattformen er en ypperlig arena å formidle opplevelsen av Rødsparken på, slik den fremstod på 1800-tallet, og den bør promoteres til alle brukere av parken.

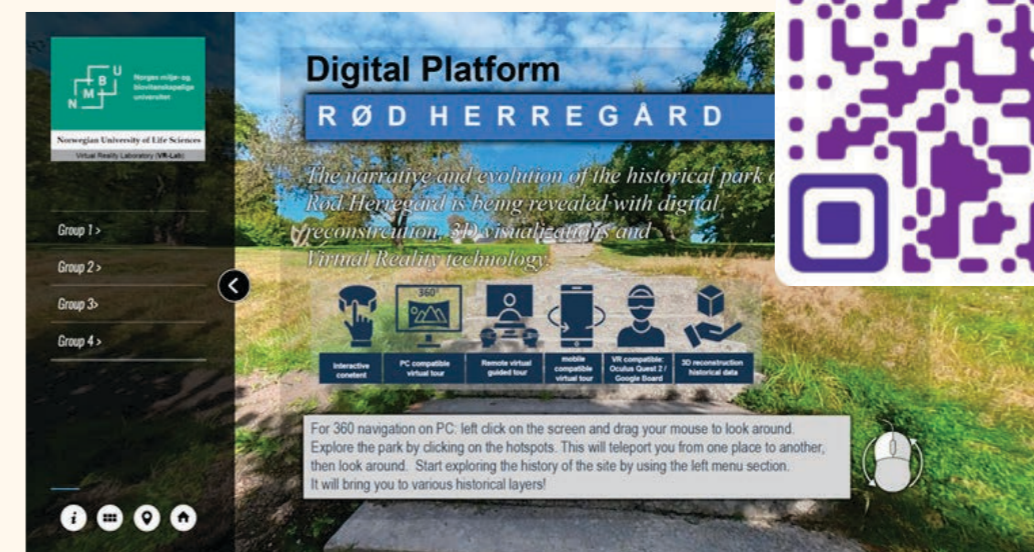
Målet med disse tiltakene er å formidle historien til og opplevelsen av Rødsparken vest på en lett tilgjengelig måte, og som samtidig aktiviserer brukeren gjennom interaktive løsninger.

Link til nettside

https://arken.nmbu.no/_ramzha/ROD/

Forslag til tiltak:

- Plassere ut plansjer med QR-koder, hvor kodene leder til interaktive panoramabilder fra den digitale modellen vi har laget.
- Digital plattform bør promoteres til alle brukere av parken.

Figur 123: QR-kode til nettside. Pek kameraet på mobiltelefonen mot den og se nettsiden!

Figur 122: Utklipp fra nettside fra LAD302

4.3 Refleksjon

Undersøke hvordan Rødsparken vest så ut på 1800-tallet med vekt på Peter Martin (d.e.) og Trine Ankers tid og formidle en opplevelse av dette.

Med det kunnskapsgrunnlaget som har vært tilgjengelig, mener vi at vår tolkning av Rødsparken vest gir en god representasjon for hvordan det kan ha sett ut på 1800-tallet. Grunnet manglende kilder, er deler av tolkningen basert på egne antakelser og forestillinger. Dette er også noe av grunnen til at fokuset vårt ble formidling av opplevelsen heller enn en eksakt gjengivelse. Gjennom fordypning i skriftlige og visuelle kilder, har vi forsøkt å sette oss inn i tidsånden og opplevelsen av landskapet. Vi har jobbet med formidlingen av opplevelsen gjennom ulike visualiseringsmetoder og beskrivelser. Vi håper dette gjenspeiles i prosjektet og at det kan bidra til å vekke fornyet interesse for Rød og ikke minst Rødsparken vest.

Hvordan kan Rødsparken vest utvikles til å bli en viktig del av hageanlegget igjen – med utgangspunkt i 1800-tallets landskapspark

Problemstilling nr. 2 retter seg mer mot framtidig utvikling og hvilke muligheter som finnes der. I prosjektet har vi valgt å vise dette gjennom tiltaksplan med tilhørende tiltaksliste som går tematisk til verks. Vi har valgt en drøftende tilnærming framfor å bastant konstatere hva som bør gjøres. Vi opplever at det er et komplekst tema med tanke på prioriteringer, økonomi og eierforhold, og at en mer konkret tiltaksplan forutsetter ytterligere fagkunnskap. Vi mener likevel at tiltakslisten og tolkningsplanen er et godt utgangspunkt for videre utvikling av Rødsparken vest. Det må likevel tas forbehold om at det er en tolkningsplan, og at vi underveis i prosjektet har innsett at man aldri kan vite helt sikkert på grunn av mangel på dokumentasjon. Tiltaksplanen er videre utarbeidet med utgangspunkt i en tidstypisk etterligning, fordi usikkerhetsmomentene gjør det vanskelig å gjennomføre en nøyaktig tilbakeføring.

Dersom vi hadde hatt bedre tid, er det flere ting vi gjerne skulle sett nærmere. Dette inkluderer å undersøke hvordan man kunne tydeliggjort inngangene til Rødsparken vest fra stien ved saluttbatteriet som møter Utsikten og fra hovedinngangen ved gartnerboligen. Vi ville også sett på vei ned til Iddefjorden.

4.3 Refleksjon

Arbeidsprosessen

Vi var tidlig ute med befaring og bestemte oss raskt for at dette var et område med stort potensial. Vi brukte allikevel noe tid på å komme godt i gang med strukturering og å få oversikt over arbeidet og satt mye hver for oss i starten. Dette gjordet at vi ble spesialisert innenfor våre områder, men nok manglet et mer helhetlig perspektiv og gjennomgående intensjon for prosjektet. Lenger ut i semesteret benyttet vi oss av planer og satte av tider til å komme sammen, diskutere og samkjøre oss, slik ble samarbeidet tettere og en mer helhetlig ide tok form. Med krav om tidseffektivitet har vi allikevel blitt sittende å jobbe med det vi kan best fra før, selv om dette ikke er optimalt med tanke på læringsutbytte.

Bruk av digitale verktøy

Digitale verktøy har vært et viktig hjelpemiddel i arbeidet med å gjenskape Rødsparken vest kombinert med en god dose forestillingsevne. Samtidig er det en fare for at fremstillinger som er ment som representasjoner tolkes bokstavelig da detaljeringsgraden kan være svært høy. Et eksempel er valg av plantearter i modell. Det har vært spennende å bruke ny teknologi for å leve seg inn i gammel tradisjon. Vi ser at 3D-visualisering og VR er et kraftfullt virkemiddel og verktøy både for å forstå historien, men også engasjere og overbevise for fremtidig utvikling.

Utfordringer

Begrenset tilgang på kildemateriale knyttet spesifikt til den vestre delen av landskapsparken har gjort tolkningsarbeidet noe utfordrende, også med tanke på datering. På kartene er det markert flere elementer der vi antar det har vært noe, men hvor vi mangler ytterlige utdypende kilder. Vi har derfor gjort et utvalg der vi har fokusert på de elementene hvor kildegrunnlaget er bedre, for ikke å kun basere oss på egne antakelser.

Vi er også ydmyke på at vi på flere områder mangler tilstrekkelig kunnskap for å kunne gjøre mer kvalifiserte tolkninger og anbefalinger. Et eksempel på dette er i innen lesing av gamle kart og relevant historiekunnskap. Den tverrfaglige tilnærmingen har sånn sett uteblitt og vi har opplevd en mangel på ekspertise innenfor andre fagfelt, som kunst- og kulturhistorie, hagearkeologi, botanikk og anleggsteknikk.

Læringsutbytte

Det har vært en lærerik prosess der vi har blitt bevisst kompleksiteten man står overfor når man jobber med restaurering. Hvordan man både må se på de lange linjene og kontekst, samtidig som man kan jobbe med noe så konkret som bolter i berget. Vi har få et innblikk i hvilke metoder og kilder man kan benytte seg av og hvordan de må kombineres for å oppnå helhet. Vi har jobbet en del i dybden på enkeltelement, for så å plassere det i den større sammenheng. Vi har blitt bedre på å lese terrenget og oppdage spor i landskapet som man kanskje tidligere hadde gått forbi. Med tanke på at alle steder har en historie (om enn ikke like rik som på Rød) vil vi ta med oss ervervet kunnskap og erfaring fra dette kurset videre inn i yrkeslivet.

”

«Et viktig aspekt er å forstå hva en have og en park skulle formidle av sinnsstemninger og opplevelser i ulike historiske perioder.

En tilbakeføring av have og park til ett bestemt tidspunkt er ikke ønskelig, da man samtidig risikerer å fjerne spor fra andre tidsperioder.»

(Eliassen , Ulsnæs, & Anker-Rasch, 2010)

”

Referanser

- Anker-Rasch, O. (2006). *Christian August Anker*. Halden: Andresen & Butenschøn.
- Bruun, M. (2007). *Norske hager gjennom tusen år*. Andresen & Butenschøn.
- Børke, E. (1918). *Minnesmerker i Halden og på Fredriksten*.
- De Ankerske samlinger. (u.d.). *Rød herregård, Halden. Historie. Eierforhold*.
- Dietze-Schirdewahn, A., Fredriksen, B., & Irgens, A. (2017, Februar). På jakt etter fortiden. *Arkitektur N*.
- Eliassen, S. G. (1997). *Herregårder i Østfold*. Valdisholm forl.
- Eliassen, S. G., Anker-Rasch, O., & Ulsnæs, T. (2010). *Rød herregård gjennom 300 år*. Halden: Stiftelsen Rød herregård / Aschehoug.
- Flinck, M. (2013). *Historiska trädgårdar: att bevara ett föränderligt kulturarv*. Stockholm: Carlsson.
- Forstrøm, O. (1990). *Fredrikshald i 250 aar 1665-1915*. Halden: Henr. Köhn AS.
- Fredriksen, B. A. (u.å.). *Restaurering av historiske anlegg*. Hentet fra <https://docplayer.me/10500647-Restaurering-av-historiske-anlegg-bjorn-anders-fredriksen-postdoktor-ilp.html>
- Georgsen, T. (2011). *Da hagen var statussymbol*. Hentet fra Aftenposten: <https://www.aftenposten.no/norge/i/pWnRj/da-hagen-var-statussymbol>
- Guttormsen, E. K. (1996). *Nini Roll Anker i Fredrikshald 1829-1907: et kulturhistorisk interiør med bibliografi*. Enigma forl.
- Gøran, S. (1997). *Herregården i Østfold av Eliassen*.
- Halden historiske samlinger. (u.å.). *Halden jernbanestasjon*. Hentet fra Kulturpunkt: <https://kulturpunkt.org/no/kulturpunkt/6482>
- Halden historiske samlinger. (u.å.). *Rød herregård*. Hentet fra Kulturpunkt: <https://kulturpunkt.org/kulturpunkt/6387>
- Hansen, T., & Sunde, B. (2021). *Ladested*. Hentet fra Store norske leksikon: <https://snl.no/ladested>
- Hernes, T. (2016). *Gravmæler i jern på kirkegårder i Østfold*. Halden.
- Hoff. (1777). *Kartverket.no*. Hentet oktober 2022 fra https://kartverket.no/historiske/2/2488_amt2_smaalenenes-amt-75-vest_1777_jpg100dpi.jpg
- Haas, G. (1790-tallet). *Vue de Roe*. Drammen museum.

Referanser

- ICOMOS. (1982). *The florence charter*. Firenze: International council on monuments and sites. Hentet 11 22, 2022 fra <https://www.icomos.org/en/newsletters-archives/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/158-the-florence-charter>
- Klingberg, H. (2019). *Private gravsteder*. Stokke: E-forlag.
- Kulturminnefondet. (u.å.). *Fikk spøkeshuset til å stråle igjen*. Hentet fra Kulturminnefondet: <https://kulturminnefondet.no/prosjekt/orod-lystgard/>
- Naob. (u.å.). *lystgård*. Hentet fra Det norske akademis ordbok: <https://naob.no/ordbok/lystg%C3%A5rd>
- Olsen, P. (2022). *Christian August*. Hentet fra Store norske leksikon: https://snl.no/Christian_August#-Norsk_general_og_president_for_regjeringskommisjonen
- Pedersen, F. O. (2013). *Rød herregård i Halden*. I E. Sørensen, Norsk havekunst under europeisk himmel.
- Rawert, J. H. (1793). *Forelæsninger over den geometriske, trigonometriske og militaire Landmaaling tilligemed Nivelleringen*. København: N. Angelo Scripsit.
- Riksantikvaren. (2016). *Gamle hager: Undersøkelse og restaurering. Informasjonsark*. Hentet fra https://ra.brage.unit.no/ra-xmlui/bitstream/handle/11250/175284/Infoark_222_2016_2.pdf?sequence=5&isAllowed=y
- Schnitler, C. W. (1916). *Norske haver i XVIII og XIX aarhundre*. Kristiania: Norsk folkemuseum.
- Stephensen, L. S. (2018). *TIL SKØNHED OG NYTTE*. Landskab, s. 2-7.
- Store norske leksikon. (2021). *Jacob Coning*. Hentet fra Store norske leksikon: https://snl.no/Jacob_Coning
- Thorsnæs, G. (2022). *Halden*. Hentet fra Store norske leksikon: <https://snl.no/Halden>
- Østfoldmuseene. (2014). *Christian August - Norges Ven*. Hentet fra Østfold 1814: <http://ostfold1814.no/temaer/christian-august-norges-ven/>

Figurliste

- Figur 4: [Bilde]. (u.å.) Hentet fra De ankerske samlinger
- Figur 8: Lorentzen (1790-tallet.) Innseilingen til Halden [Maleri]. Hentet fra Statens museum for kunst, København
- Figur 9: Bomullsspinneriet ved Tistedalsfossen. [Bilde]. (1909-1915) Hentet fra Østfold fylkes bildearkiv
- Figur 10: Jacob Coning. (1699). [Maleri]. Hentet fra Nasjonalmuseet, Oslo
- Figur 11: Jacob Coning. (1699). [Tegning]. Hentet fra De ankerske samlinger
- Figur 12: Familie i trappen [Bilde]. (u.å.) Hentet fra Halden historiske samlinger
- Figur 13: Peter Martin Anker d.e. [Bilde]. (u.å.) Hentet fra "De ankerske samlinger"
- Figur 14: Trine Anker [Bilde]. (u.å.) Hentet fra "De ankerske samlinger"
- Figur 15: Amtkartsamling for Østfold [Kart]. (1760). Hentet fra https://kartverket.no/historiske/2/2459_amt2_smaalenenes-amt-58-oest_1760_jpg100dpi.jpg
- Figur 16: Amtkartsamling for Østfold [Kart]. (1777). Hentet fra https://kartverket.no/historiske/2/2488_amt2_smaalenenes-amt-75-vest_1777_jpg100dpi.jpg
- Figur 17: Amtkartsamling for Østfold [Kart]. (1799). Hentet fra https://kartverket.no/historiske/2/2514_amt2_smaalenenes-amt-98-nord_1799_jpg100dpi.jpg
- Figur 18: Amtkartsamling for Østfold [Kart]. (1834). Hentet fra https://kartverket.no/historiske/2/2238_amt2_smaalenenes-amt-120_1824_jpg100dpi.jpg
- Figur 19: Amtkartsamling for Østfold [Kart]. (1840). Hentet fra https://kartverket.no/historiske/2/2331_amt2_smaalenenes-amt-170_1840_jpg100dpi.jpg
- Figur 20: Situasjonsskart av gaarden Rød [Kart]. (u.å.) Hentet fra De ankerske samlinger
- Figur 21: Rød [Kart]. (1858). Hentet fra De ankerske samlinger
- Figur 22: Rød herregård, Halden [Kart]. (1961). Hentet fra Arkiv for norsk landskapsarkitektur
- Figur 23: Rød herregård, Halden [Flyfoto]. (2021). Hentet fra google maps
- Figur 24: Ågerland [Utklipp]. (1793). Hentet fra "Forelæsninger over den geometriske, trigonometriske og militaire Landmaaling" av J.H. Rawert.
- Figur 25: Eng [Utklipp]. (1793). Hentet fra "Forelæsninger over den geometriske, trigonometriske og militaire Landmaaling" av J.H. Rawert.
- Figur 26: Amtkartsamling for Østfold [Kart]. (1777). Hentet fra https://kartverket.no/historiske/2/2488_amt2_smaalenenes-amt-75-vest_1777_jpg100dpi.jpg
- Figur 27: Georg Haas (1790-tallet). Vue de Rød [Grafisk trykk]. Hentet fra Drammens museum
- Figur 31: Store eiketrær [Bilde]. (u.å.). Hentet fra De ankerske samlinger.
- Figur 59: Trapp mot hus [Bilde]. (1910). Hentet fra De ankerske samlinger.
- Figur 74: August Anckardsward (1827). Gravsted [Litografi]. Hentet fra "Rød herregård gjennom 300år."
- Figur 84: Familien Ankers gravsted [Bilde]. (u.å.) Hentet fra boken "Våre gravminner under klassisismen" av Sigrid Marie Christie.
- Figur 85: Gravplade med ramme [Litografi]. (1840). Hentet fra boken "Våre gravminner under klassisismen" av Sigrid Marie Christie.
- Figur 97: Situasjonsskart av gaarden Rød [Kart]. (u.å.). Hentet fra De ankerske samlinger.
- Figur 98: Amtkartsamling for Østfold [Kart]. (1824). Hentet fra https://kartverket.no/historiske/2/2238_amt2_smaalenenes-amt-120_1824_jpg100dpi.jpg
- Figur 99: Rød [Kart]. (1858). Hentet fra De ankerske samlinger.
- Figur 100: Geelmuyden (1890). [Bilde]. Hentet fra De ankerske samlinger
- Figur 101: [Bilde]. (u.å.). Hentet fra De ankerske samlinger
- Figur 107: Bilde av Peter Christian Friderick Wergmann [Litografi]. (1835.) Hentet fra «Rød herregård gjennom 300 år.»
- Figur 112: [Bilde]. (u.å.) Hentet fra De ankerske samlinger
- Figur 114: Olaf Marmann Madsen [Bilde]. (1890-tallet).
- Figur 115: Thulsrupsløkke Bygdøy [Kart]. (u.å.)
- Figur 118: Gartnerbolig [Bilde]. (1892.) Hentet fra De ankerske samlinger
- Figur 119: Gjerde med eikenøtter [Bilde]. (u.å.) Hentet fra De ankerske samlinger
- Figur 120: Trapp mot hus [Bilde]. (1910) Hentet fra De ankerske samlinger
- Figur 121: [Bilde]. (u.å.) Hentet fra De ankerske samlinger